# JUNAGAD GIRNAR GUIDE.

# જુનાગઢ ગીરનારનો ભોમીઓ.


રચનાર,

**હરજીવનદાસ ન્યાલચંદ ભટ્ટ.**

જુનાગઢ.



છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,

**જેસુખલાલ પ્રભુલાલ દેસાઇ.**

જુનાગઢ.

પ્રત ૧૦૦૦. પ્રથમાવૃત્તિ.

સંવત ૧૯૬૯. સને ૧૯૧૩.

અમદાવાદ.

ધી "ગુજરાત" પ્રીન્ટિંગ પ્રેસમાં શા. સોમાલાલ મંગળદાસે છાપ્યું.

કીંમત રૂ. ૦-૪-૦.

# JUNAGAD GIRNAR GUIDE.

# જુનાંગઢ ગીરનારનો ભોમીઓ.


રચનાર,

હરજીવનદાસ ન્યાલચંદ ભટ્ટ.

જુનાગઢ.



છપાવી પ્રસિદ્ધ કરનાર,

જેસુખલાલ પ્રભુલાલ દેસાઇ.

જુનાગઢ.

પ્રત ૧૦૦૦. પ્રથમાવૃત્તિ.

સંવત ૧૯૬૯. સને ૧૯૧૩.

અમદાવાદ.

ધી "ગુજરાત" પ્રીન્ટિંગ પ્રેસમાં શા. સોમાલાલ મંગળદાસે છાપ્યું.

કીંમત રૂ. ૦-૪-૦.

# પ્રસ્તાવના.

જુનાગઢ એ એક ઇતીહાસિક પુરાણું શહેર છે અને તે ઉપર આવેલો ગીરનાર પહાડ એ એક હીન્દુ કોમનું પવીત્ર સ્થળ અને યાત્રાનું મોટું ધામ છે. તેમાં દરસાલ લાખો જાત્રાળુ મુસાફર લોકો આવે છે. જે લોકો દુર દેશાંતરી અને આ દેશના અજાણુ હોઇને જુદા જુદા જાત્રાના સ્થળોની માહીતી તથા જુની જોવા લાયક જગ્યાઓ, રસ્તાઓ, ડોલી, ચોકી વીગેરના દરો વીગેરેની [illegible]બણાથી દુર રાખવા અને દરેક સ્થળોની માહીતી પુરી પાડવાના હેતુથી આ જુનાગઢ ગીરનારનો ભોમીયો પુસ્તક લખવામાં આવ્યું છે. જે ખરીદનારને એક ભોમીયાની ગરજ સારવા ઉપરાંત તેના સાથીની સેવા બજાવશે જેનો લાભ જન સમુહદાય લેવાથી પરીશ્રમ સફળ થયો ગણીશું.

વીક્રમ સંવત્ ૧૯૬૯ ના<br>
અશાડ શુદી ૧૫ ને ગુરૂ.

લી. એચ. એન. ભટ્ટ.<br>
જુનાગઢ.

# જુનાગઢ ગીરનારનો ભોમીઓ.

## પ્રકરણ ૧ લું.

ભરતખંડના પશ્ચીમાદી ભાગમાં કાઠીયાવાડ દ્વીપકલ્પ આવેલો છે. તે મધ્યેના સૌરાષ્ટ્ર ફળદ્રુપ પ્રદેશને વીશે કવીઓએ પાંચ રત્નો કલ્પેલાં છે. તે નીચે પ્રમાણે:—

**सौराष्टे पंच रत्नानी नदी नारी तुरंगमा ।**
**चतुर्थे सोमनाथंच पंचमं हरी दर्शन् ॥**

(૧) નદી, (૨) નારી, (૩) ઘોડા, (૪) પ્રભાસપાટણ અને દ્વારકાં.

એઓ વખાણવાલાયક હોવાથી આ દેશ વિશ્વ વિખ્યાત છે. તેમજ હિંદુઓનાં પ્રાચીન તીર્થો અને ગીરનાર પહાડથી પણ આ દેશ પ્રસીદ્ધીને પામેલો છે.

આ દેશનું પાટનગર જુનાગઢ તે તેના નામ પ્રમાણે અતી પુરાણું ઐતિહાસીક શહેર છે. જેની વસ્તી ૩૫૦૦૦ ને આશરે માણુસની છે. તેને ફરતો કોટ છે કુલ શહેરની લંબાઇ પુર્વ પશ્ચીમ ૭૦°૧૩ તથા ઉત્તર રેખાંશ ૨૧૦૧ ઉપર આવેલું છે.

શહેરની પુર્વાદિ બાજુએ "ગીરનાર પહાડ" અને ધારાગર નામની બાગ આવેલાં છે.

શહેરની ઉત્તરાદી બાજુએ " શહેર પરૂં " અને દાતાર તરફ જવાનો રસ્તો છે.

પશ્ચીમાદી બાજુ તરફ રેલ્વે સ્ટેશન અને રેલ્વે લાઇન આવેલાં છે.

દક્ષીણાદી બાજુ તરફ ઇંદ્રેશ્વર મહાદેવ તરફ જવાનો રસ્તો અને શકરબાગ નામની સુપ્રસિદ્ધ બાગ આવેલી છે.

આ શહેર જુનું પુરાણીક હોઇને તેનાં નામો જુદાં જુદાં છે તે નીચે પ્રમાણે.

(૧) કરણકુબજ (૨) મણીપુર (૩) ચંદ્રકેતુપુર (૪) રૈવતપુર (૫) પૌરાનપુર (૬) દુર્ગ (૭) જીર્ણદુર્ગ (૮) જીર્ણગઢ (૯) ગીરીનગર (૧૦) નગર (૧૧) પુર્વનગર (૧૨) જીર્ણપ્રાકાર (૧૩) યવનગઢ (૧૪) મુસ્તફાબાદ (૧૫) જુનાગઢ.

## રાજકર્તા.

આ રાજ્યના રાજા પ્રસીદ્ધ બાબી કુળના મુસલમાનો છે અને તે નવાબના નામથી ઓળખાય છે. હાલના નવાબ સાહેબ નામદાર મોહોબતખાંનજીની બાળવયને લઇ માનવંતા બ્રીટીશ સરકારથી રાજતંત્ર ચાલે છે.

જુનાગઢ જંકશન છે. ત્યાં આગળ વેરાવલ બંદર, વીશાવદર, કુતીયાણા અને મુંબઇ વગેરેથી આવતી ટ્રેનો ભેલી થાય છે.

આ રેલ્વે સ્ટેટની-સરહદની-સ્ટેટની સ્વતંત્ર છે તેનો વહીવટ સ્ટેટ તરફથી કરવામાં આવે છે.

રેલ્વેના ટ્રાફીક સાહેબની ઓફીસ સ્ટેશન ઉપરજ છે. સ્ટેશન ગામની લગોલગ આવેલું છે. વર્કશોપનું મકાન પણ ત્યાં આવેલું છે

અને ત્યાં વર્કશોપનું શીક્ષણુ પણુ અભીલાષી લોકોને અપાય છે.

સ્ટેશન ઉપર પબ્લીક ગાર્ડનનો નાનો ચમન શહેરને શોભા આપતો પ્રથમ દર્શનીક નજરે આવે છે. સ્ટેશન ઉપર ગાડી ટાંગા ( ઘોડા ગાડી ) વીગેરે ભાડાતનાં પુરતાં સાધનો મલી શકે છે. મુસાફરો તેમજ જાત્રાળુ લોકોને ઉતરવા માટે પ્લાટોમાં વીશીઓ વીગેરેનાં સાધનો છે પરંતુ ઘણીજ સગવડતાવાલી હીંદુ કોમના ઉચ વર્ગને ઉતરવા માટે ગામની અંદર કનાવાવ નામની ઓળખાતી જગ્યા નજદીક મુંબઇના સુપ્રસિદ્ધ ભાટીયા ગૃહસ્થ શેઠ જીવરાજ દયાળની ધર્મશાળા સઘળી રીતે સોઇવાળી છે.

## મુકરબો.

ગામમાં દાખલ થતાં મરહુમ નવાબ સાહેબ મહોબતખાનજીનો મુકરબો જોવા લાયક છે તે મકાન હીંદી ઉંચી કારીગીરીથી ભરપુર હોઇને તેમજ મુસલમાની બાંધણીથી બંધાએલું હોઇ જુના બાદશાહઓનાં મકાનોનુ સ્મરણુ કરાવે છે. તે નજદીક જુમામસ્જીદ અને મહોબત મદ્રેશાનાં મકાનો આવેલાં છે.

## અદાલતો.

મુકરબાની સામી બાજુએ હાલના જમાનાને અનુસરતી હાલ બંધાએલી ન્યાયની કોર્ટો અને વરીષ્ટ કોર્ટો આવેલી છે. આ રસ્તો કીંગ્ઝરોડના નામથી ઓળખાય છે.

## જનરલ હોસ્પીટલ.

આ હોસ્પીટલ રાજ તરફથી સાર્વજનીક હીતાર્થે બંધાએલી છે. અને તેમાં સઘળાને રાજ્ય તરફથી મફત દવા મળે છે તેમજ

ગરીબ નીરાધાર સખ્ત બીમાર હોય તેમને ત્યાં રાખી સારી રીતે સારવાર અને માવજત સરકારી ખર્ચે રાખવામાં આવે છે. ખોરાક કપડાં વીગેરેનો બંદોબસ્ત પણ તેવા લોકોને ત્યાંથી કરી આપવામાં આવે છે.

## જનાના હોસ્પીટલ.

ક્રીંચ રોડના રસ્તા ઉપર જનરલ હોસ્પીટલની સામી બાજુએ હાલમાં સને (૧૯૧૩) માં આ હોસ્પીટલ નામદાર શહેનશાહ પાંચમા જ્યોર્જ તખ્ત નશીન થયાની યાદગીરીમાં રૈયતના ફંડથી બાંધવામાં આવી છે. ત્યાં સ્ત્રીઓ માટે સારી સગવડતા સચવાય છે.

## બાહાદુરખાંનજી હાઇસ્કુલ.

આ હાઇસ્કુલ મરહુમ નવાબ સાહેબ બહાદુરખાંનજી "જી. સી. એસ. આઇ" ના વખતમાં તેમના નામથી ઇંગ્રેજી કેળવણી આપવા માટે બંધાવવામાં આવી છે. હાલમાં પણ તેમાં ઇંગ્રેજી અભ્યાસ કર્તા છોકરાઓ ભણે છે. મકાન જમાનાને અનુસરતું સુશોભીત અને જોવાલાયક છે.

## બહાદુરખાનજી લાઇબ્રેરી.

આ મકાન હાઇસ્કુલની સામી બાજુએ આવેલું છે તે ઘણીજ સરસ રેસનથી બંધાએલું છે અને જોવા લાયક છે તેના ઉપર કાચનું છાપરૂં બંધાવેલું છે તેથી વાંચનારને પ્રકાશ પુરો પડે છે.

તેની બાજુમાં અહિની સ્વદેશી ચીજોનું અને પુરાણી મલી આવેલ ચીજોનું મ્યુઝીયમ (સંગ્રહસ્થાન) આવેલું છે. તે ઘણી સારી ગોઠવણીથી ગોઠવાએલું છે. દેશી કારીગીરી અને પુરાણી ચીજો ઉપ-

રાંત અહિનાં જુના વખતના ઉપરકોટનું ખોદકામ કરતાં નીકળેલી જણુસો તેમાં જોવા માટે મુકવામાં આવેલી છે. આ લાઇબ્રેરીમાં કોઇપણ જાતની ફી વાંચવા જનાર લોકો પાસેથી લેવામાં આવતી નથી તેથી લોકોની સગવડતા સારી રીતે સચવાય છે.

## પોષ્ટ અને ટેલીગ્રાફ ઑફીસ.

આ મકાન બહાદુરખાનજી લાઇબ્રેરીની સામી બાજુએ આવેલું છે. અને ત્યાં તે ઑફીસને લગતું કામકાજ થાય છે. આ મકાન શહેરની મધ્યસ્થને લઇ ત્યાં લોકોની પુરતી સગવડતા સચવાય છે.

## પંચ હાટડી.

આ એક જુનાગઢની મધ્ય સ્થળે આવેલો આબરૂદાર મહેલ્લો છે. અને તેની આસપાસ ઘણે ભાગે ગ્રહસ્થોનાજ મકાનો આવેલાં છે. અહિં ચોખી બ્રાહ્મણીયા મીઠાઇ વેચનારાઓની દુકાનો છે.

## વૈશ્નવી સંપ્રદાયની હવેલી.

પંચ હાટડીમાં થઇ હવેલી લેનનો રસ્તો ચાલે છે. ત્યાંથી થોડેદૂર વલ્લભી સંપ્રદાયની હવેલી આવેલી છે. તે માહારાજશ્રીની માલેકીની છે. તેના અંદર શ્રી દામોદરજી અને મદનમોહનજીની નીધ બીરાજે છે.

## દીવાન ચોક.

આ એક જુનાગઢની બજારનો દીવાન ચોકના નામથી ઓળખાતો ચોક છે તે ચોક પ્રથમ છાંયા બજારના નામથી ઓળખાતો હતો પરંતુ મરહુમ દીવાન સાહેબ રાવબહાદુર દેશાઇ હરીદાસ વિહા-

રીદાસની નીમનોક આ રાજ્યમાં થઇ ત્યારે પોતાની ઓફીસનાં મકાન અહિ બનાવ્યાથી આ ચોક દીવાન ચોકના નામથી ઓળખાવા લાગ્યો.

આ ઓફીસમાં હાલ બ્રાન્ચ કન્યાશાળા કરવામાં આવી છે. અહિ કટલરી, હોઝીયરી અને ગાંધી લોકોની દુકાનો આવેલી છે.

## સૌરાષ્ટ્ર પોષ્ટ ઑફીસ.

દીવાન ચોકના અંદર કન્યાશાળાના નીચેના ભાગમાં આ મકાન આવેલું છે. અહિ જનરલ પોષ્ટ ઑફીસની માફક આ રાજ્યના તમામ ગામોના અંદર અહિની ટીકીટ લગાડવાથી કાગળ પત્રો વિગેરે લઈ જવા લાવવાની લગવડતા રાખેલી છે.

## સરકલ.

આ અર્ધ ગોળાકારથી બંધાએલો ચોક છે. તેની અંદર કાપડ વાળા વીગેરેની દુકાનો આવેલી છે. ચોકની વચોવચ ઘડીઆલનો ટાવર બાંધવામાં આવ્યો છે ત્યાં આગલ થઈ દાણા મારકીટની અંદર જવાય છે સામી બાજુએ મરહુમ શાહજાદા શેરજુમાખાનજીનો આઇના મહેલ નામે ઓળખાતો મહેલ આવેલો છે. તે જોવાલાયક છે.

## માંડવી ચોક.

આ ચોક મોટી બજારના નામથી ઓળખાય છે. ત્યાં શહેરના નામાંકીત સરાફ અને કાપડવાળાની દુકાનો છે. વચોવચ કસ્ટમ ખાતાની ઓફીસ છે. ત્યાં આગળ જતા આવતા માલની જગાત ચુકાવવામાં આવે છે.

## શાક મારકીટ.

માંડવી ચોકથી આગળ ચાલતાં આ મારકીટ બંધાએલી છે.

 

આ જુની ફેશનની બંધાયેલી હોઇ હાલના જમાનાને અનુસરતી જણાતી નથી તેથી બહુ વખાણવાલાયક નથી. ત્યાં તમામ જાતનાં લીલોતરી શાક તથા બહારના ભાગમાં લીલો મેવો ફ્રુટ વિગેરે મળે છે. તેના વેચનાર ઘણે ભાગે મુસલમાન લોકો છે.

## જગમાલ ચોક.

આ મહેલ્લો ઘણે ભાગે વણીક કોમની વસ્તીથી ભરપુર છે. ત્યાં આગળ દીગંબરી અને શીતાંબરી પંથના શ્રાવક લોકોના દેવાલયો આવેલાં છે. તેમના કારખાનાઓની પેઢીઓનાં મકાનો પણ ત્યાં આવેલાં છે. તેમજ શ્રાવક લોકોની ધર્મશાળાના મકાનો પણ ત્યાંજ છે તે ભાગમાં તે લોકોની દરેક જાતની પુરતી સગવડતા રહેલી છે. મકાન વીશાળ અને સ્વચ્છ સારાં છે.

ઉપર લખી શ્રાવકલોકોની ધર્મશાળાઓ શા. પ્રેમાભાઇ હેમાભાઇ તથા બાજુની ધર્મશાળાના નામથી ઓળખાય છે. તે તે લોકની બંધાવેલી છે.

આ શીતાંબરી ડેરાની આદીશ્વરની પ્રતીષ્ઠા માનસંગ ભોજરાજ તરફથી સ. ૧૯૦૧ માં થએલી છે.

# પ્રકરણ ૨ જું.

## જેલ.

સ્ટેશનથી પુર્વીદી બાજુના રસ્તા તરફ જતાં જેલરોડના નામનો રસ્તો છે તેના ઉપર સેંટ્રલ જેલનું મોટું મકાન આવેલું છે જેની બાંધણી ખરેખર જોવા લાયક છે તેમાં ભોયરાંની કૃતી બહુ સારી રીતે બનાવેલી છે તેમાં શાક્ષાપાત્ર થએલા કેદીઓ પાસે વણાટ વીગેરેનું કામ શીખવવા કરાવવામાં આવે છે અને તે ઘણું સારૂં થાય છે.

## નરસીંહ મહેતાનો ચોરો.

આગળ ચાલતાં જગપ્રસિદ્ધ નાગર હરીભક્ત નરશીહ મહેતાનો ચોરો આવેલો છે તે તેના પુર્વજોનાં મકાન હતાં તેમ કહેવાય છે. આ જગ્યા પુરાણી અને ખરેખર જોવા લાયક છે. ત્યાં પક્ષીઓને ચણ પડે છે. નેહશ્રીદામોદરજીનું મંદીર છે. ધર્મશાળા વિગેરેની શોભ સારી છે. આ મકાન હાલ વડનગરા નાગરોની જ્ઞાતીની માલેકીનું છે. ત્યાં આગળ સરદ પુનમને દીવશે રાશ રમાય છે.

## હીમજાનું મંદીર.

આ મંદીર નરસીંહ મહેતાના ચોરાની સામી બાજુએ આવેલું છે. તેનો દેખાવ જોતાં તે ઘણા જુના વખતનું બંધાયેલું હોય તેવું પુરાણું માલમ પડેછે દેરાનું દ્વાર પશ્ચીમાદી બાજુએ આવેલું છે. દેરામાં હીમજા માતાની મુરતી બીરાજે છે, આ સ્થળ ઝાલોરા નામે વણીક જ્ઞાતીની માલેકીનું છે અને તેને તે લોકો પોતાની કુળદેવી તરીકે માને છે તેમજ ઝાલોરા નામના બ્રાહ્મણ પણ તેમને વીશેશ માને છે. આ

મકાનમાં ધર્મશાળા વીગેરેની શોઇ છે દર શાલ ભાદરવા સુદી ૬ ના રોજ ઝાલોરા ન્નાતી તરફથી હવન કરાવવામાં આવે છે.

## રામાનુરાજ મંદીર.

આ મંદીર નરસીંહ મહેતાના ચોરાથી ઉતરાદી બાજુએ આવેલું છે. તેમાં શ્રીલક્ષ્મીનારાયણની મુરતી બીરાજે છે.

## સુખનાથ મહાદેવનું મંદીર.

આ મંદીર નરશીહ મહેતાના ચોરાથી પુર્વાદી બાજુએ આવેલું છે અને તે ઘણું પુરાણું છે અને ત્યાં સ્રાવણ વદી ૬-૭-૮ ના દીવસોમાં મેળો ગામના માણસોનો ભરાય છે.

## બારા સૈયદ.

આ મકાનો મુકરબા આકૃતીથી બંધાએલાં છે. અને તેમાં મહમદ બેગડાના વખતમાં થએલ લડાઇમાં સૈયદ જાતીના બારે ભાઇઓ આ એક જગ્યાએ સૈદ (મરણ) થઇ ગયાનું જણાવવામાં આવે છે તેની આંહી બારે કબરો છે. તથા એક તેરમી કબર છે. તે તેના નગારચીની કબર હોવાનું કહેવાય છે.

## માઇ ગઢેચી.

આ એક હીંદુ સતી સ્રી હોવાનું કહેવાય છે. અને તે યવનના ભયથી સતીત્વપણાના ભંગનો વખત નજીક આવતાં યવન વશ થતાં પહેલાં જમીનમાં સમાઇ ગએલ છે. અને પોતાના પાલવના છેડાને યવન સ્પર્શ થતા ટુકડો ઉડી જઈ ત્યાં રહી ગયાનું કહેવામાં આવેછે. તે ટુકડો અદ્યાપી પર્યંત ત્યાં જોવામાં આવે છે. તેના ઉપર મુકરબા ફેશનથી મકાન બંધાએલું છે.

## ખાપરા કોઢીયાનાં ભોયરાં.

આ ધારાગર દરવાજાની નજદીક આવેલાં જમીનના પથરમાંથી કોતરી કાઢેલાં ભોયરાંઓ છે તેના થાંભલા પગથી ચોક વીગેરેનું કામ જુના વખતની કારીગીરીનું ભાન કરાવે છે. આ ભોંયરાંઓ ખાપરા અને કોઢીયા નામના બે નામાંકીત ખબરદાર કુશળ ચોરોનાં મકાન હોવાનું કહેવાય છે. આ લોકો ચોરી કરવામાં ઘણા પ્રવીણ હતા. તે વીશેની ઘણી રસીલી જુની દંતકથાઓ કાઠીયાવાડમાં ઘણી કહેવામાં આવે છે.

## નવદુર્ગા.

આ જગ્યામાં નવ માતાજીની મુર્તી બીરાજે છે. અને તે નવદુર્ગા નામથી ઓળખાય છે. સ્થાન ઉંચાણવાળી જગ્યામાં બંધાએલું છે. ત્યાં એક સુંદર વાવ છે તે સ્થાન જોતાં રમણીય જણાય છે.

## ત્રવેણી (નદી)

આ નદીના અંદર ત્રણ પ્રવાહ ત્રણ નદીના ભેળા થાય છે તેથી તે ત્રવેણીના નામથી ઓળખાય છે. અને તે હીંદુઓનું પવીત્ર સ્થળ છે. નદી ઉપર ઘાટ બંધાયેલ છે નદીના અંદર એક કુંડ છે. ઘાટ ઉપર શીવાલયોનાં દેવળ બંધાયેલ છે ત્યાં શ્રાવણ વદી ૧૩–૧૪ (પ્રાચી) ના બે દીવશોમાં શહેરના લોકોનો ભેળો ભરાય છે.

## જીવરાજ દયાળ ભાટીયાની ધર્મશાળા.

આ મકાન ત્રવેણીને રસ્તેથી પાછા વળતાં ઉપરકોટના રસ્તા ઉપર જતાં માર્ગમાં આવે છે. પાસે કનાવાવ નામની વાવ છે. ઉંચ વર્ણના હીંદુઓને ઉતરવા માટે આ જગ્યા બંધાવવામાં આવી છે. ઉતરનાર મુસાફરોને માટે શોઇ ઘણીજ સારી વખાણવાલાયક છે.

# પ્રકરણ ૩ જુ

## ઉપર કોટનો કીલ્લો.

શહેરની વચોવચ, જુના વખતનો બંધાએલો આ "ઉપરકોટ" નામનો કીલ્લો આવેલો છે, કીલ્લાની અંદર જવાને પુર્વાદી અને પશ્ચીમાદી બાજુ એમ બે દરવાજા આવેલા છે. હાલમાં પુર્વાદી બાજુનો દરવાજો બંધ રાખવામાં આવ્યો છે. પશ્ચીમાદી બાજુના દરવાજામાંથી આ કીલ્લાની અંદર દાખલ થવાય છે. દાખલ થવા માટે સરકારશ્રીની પરવાનગીની ચીઠી ચીફ રેવન્યુ ઓફીસેથી લેવાય છે. કીલ્લાને ફરતી ખાઇ છે, કીલ્લો જુનો અને જોવા લાયક છે. પુરાણું જુનાગઢ આ હતું એમ કે'વામાં આવે છે. ખોરાશાના શાહ કાળયવનના ભયથી મથુરાંથી નાશી આવેલા યાદવ કુળના રાજા ઉગ્રશેને આ કીલ્લો બંધાવ્યાનું કે'વામાં આવે છે. દરવાજાની અંદર પેસતાં શીલાની અંદર કોતરી કાઢેલી મોટી હનુમાનજી તથા ગણુપતીજીની મુરતી દ્રષ્ટીગોચર થાય છે. તે જોતાંજ ધારમીક હીંદુ રાજ્યનું સ્મરણ કરાવે છે. ત્યાં આગળ પાણીની એક વાવ આવેલી છે. હાલ ત્યાં સરકારી સિપાઇઓનું થાણું રહે છે આગળ ચાલતાં હાલના શહેરને પાણી પુરૂં પાડવા માટે ટાંકીઓ બાંધવામાં આવી છે. જેની અંદર ભવેશ્વર, ખોડીયાર અને ચામુદ્રીના તળાવનાં પાણી લાવવામાં આવે છે.

લોકોને મધ્યાનનો સમય જાણવા માટે હાલ બપોરના બાર બજે એક તોપનો બહાર કરવામાં આવે છે. અને તે ઉંચાણવાલી જગ્યા હોવાથી આખા શહેરમાં શંભળાય છે.

## નવઘણ કુવો.

આ કુવો રાહ નવઘણના નામથી તેના વખતમાં બંધાયાનું કહેવામાં આવે છે. કુવો ઘણો મોટો અને વીશાળ છે. તેને ફરતું ભોંયરૂં કુવાની આસપાસ ગોળાકૃતીએ કોતરી કાઢી પગથીઆં બાંધી કુવાની અંદર જવાનો રસ્તો કાઢવામાં આવ્યો છે. આ કામ ખરેખર જોવાલાયક છે આ માર્ગની ખુબી એવી તો સરસ રીતે કરવામાં આવી છે કે બસો પાંચસો માણુસો એકીહારે અવાર જવાર કરતાં પણ કશી હરકત પ-ડતી નથી. તેમજ તેમાં મોટાં બાકોરાં રાખવાથી જનાર માણુસોને પુરતો હવા ઉજાશ મળી શકે છે વળી વીશેશ ખુબી તો એ છે કે ઉપરથી જોનાર માણુસને અંદર જનાર માણુસોની જવા આવવાની કશી સમજ પડી શકતી નથી તેમજ અંદર જતાં માણુસોને થાક લાગે તો એક મોટો ચોક આવે છે ત્યાં આશરે સો માણુસો એકીહારે બેશી શકે એવો આ ચોક છે.

## અડીચડી વાવ.

આ વાવ રાહ નવઘણની અડીચડી નામની બે દાશીઓએ બં-ધાવ્યાનું કેહેવામાં આવે છે વાવ ઘણી મોટી અને ઉંડી તેમજ જોવા લાયક છે. આ વાવ તથા નવઘણ કુવાને માટે એવી કહેવત ચાલે છે કે.

" અડીચડી વાવને નવઘણ કુવો,
ન જુએ તે જીવતે મુઓ"

આ કહેવત અડીચડી વાવ અને નવઘણ કુવાની ઉત્તમતાની ખુ-બીનું ભાન કરાવે છે.

## તોપો.

આ કીલ્લાની અંદર બે મોટી તોપો આવેલી છે તે નીલમ અને

કડાનારના નામથી ઓળખાય છે. તેના ઉપર ઉર્દુમાં તે તોપો બનાવનારના નામના લેખો છે.

નીલમ તોપની લંબાઈ ૧૭ ફીટ અને પરીઘ ૭ા ફીટ છે. કડાનારનું બીજુ નામ ચુડાનાર છે તે તોપ ૧૩ ફીટ લાંબી છે. મલેક યાઝે ઈ. સ. ૧૫૨૫ માં જુનાગઢનો થાણુદાર હતો. તે ગુજરાતના સુબા બહાદુરશાહના હુકમથી તે તોપ દીવથી લાવ્યો હતો. આ લીલમ તોપના ઉપર બનાવનારનું નામ મહમદ હમઝા એ છે.

## જુમામશીદ.

આ કીલ્લાની વચોવચ આવેલી મોટી મસ્જીદ તે જુમામસ્જીદના નામથી ઓળખાય છે. આની અંદરના થાંભલા તથા મકાનની કારીગીરી જોવાલાયક છે. મકાન પુરાણું અને ભવ્ય છે તેની અંદર પાણીનાં ટાંકાં છે. ઉપર અગાશી છે તે ઉપરથી શહેરનો દેખાવ જોતાં બહુ રમણીય લાગે છે.

## ભોંયરાં.

આ કીલ્લાની અંદર આવેલાં જમીનમાંનાં મકાનો ભોંયરા રૂપે દેખાય છે. તે જમીનના પથરમાંથી કોરી કાઢેલાં છે. અંદરની કારીગીરી જોવાલાયક છે.

## આલમ છજુ.

આ કીલ્લાની પુર્વાદી બાજુએ આવેલું કોટની અંદર મુકાએલું આલમછજા નામનું છજુ છે તેના ઉપર એક નાની બારી છે. તે ધકા બારીના નામથી ઓળખાય છે. તેની નીચે કોટના નીચાઇ ઘણી છે. નીચે ખાઇ છે. પહેલાં શીક્ષાપાત્ર લોકોને એ બારીએથી આલમછજા ઉપર ઉભો રાખી ધકો મારી ફેંકી દઈ દેહાન્ત દંડની શીક્ષા કરવામાં આવતી હતી એવું કહેવામાં આવે છે.

# પ્રકરણ ૪ થું.

## પાંજરા પોળ.

ઉપરકોટની બહાર નીકળતાં ડાબા હાથ તરફ ગીરનાર જતાં ગીરનાર રોડના નામથી ઓળખાતી સડક ઉપર ઉપરકોટની નજદીકના ભાગમાં આ મકાન આવેલું છે. આ મકાન મહાજનની દેખરેખ અને માલેકીનું છે મરહુમ નવાબ શ્રી ૭ રશુલખાનજી જી. સી. એસ. આઇ. ની પરવાનગીથી લોટરી કાઢી બંધાવવામાં આવ્યું છે. મુંગા, અશક્ત વીગેરે પ્રાણીઓ (પશુ પક્ષીઓ)ની સંભાળ લેવા તથા નીભાવવામાં આવે છે.

## શ્રીરામચંદ્રજીનું મંદીર.

આ મંદીર પાંજરાપોળની સામી બાજુએ આવેલું છે તેમાં રામચંદ્રજીની મુરતી બીરાજે છે. મંદીર નીચે ખેરાતી ગામ છે. તેની ઉપજ આ મંદીરના ખર્ચમાં વપરાય છે. આ મંદીર સાધુ લોકોની માલેકીનું છે. તેની પાસે છીનાળવાવ નામની વાવ આવેલી છે.

## ખાસ ચોક.

ઉપરકોટથી પાછા વળતાં જગમાલ ચોકમાં થઇ આ ખાસ ચોકના રસ્તા તરફ જવાય છે. આ ચોકની અંદર મરહુમ નવાબ સાહેબ બહાદુરખાનજી જી. સી. એસ. આઇ. તથા રશુલખાનજી જી. સી. એસ. આઇ. ના રાજ્યમહેલોનાં મકાનો આવેલાં છે.

તેની સામી બાજુએ કચેરીનું મકાન આવેલું છે. તે સરકાર

શ્રાની પરવાનગી ચીઠીથી જોવા જવાય છે. આ કચેરી જોવા લાયક છે. અને કચેરીની પાસે વજીર સાહેબ શેખમહમદ બાહાવદીનભાઇ હાશમભાઇ સી. આઈ. ઇ. નાં મકાનો આવેલાં છે. ચોકની વચોવચ ફુવારો છે. ચોક જોવાલાયક છે. ત્યાં ઓપીયમ (અફીણ) ની મોટી ઓફીસ તથા વેચવાની દુકાન આવેલી છે.

## મ્હોટા દામોદરજીનું મંદીર.

ખાસ ચોકને રસ્તે થઈ દીવાન ચોકમાં થઇ ગાંધર્વ ફલીયાને રસ્તે જતાં આ મહેલ્લામાં આ મંદીર આવેલું છે. તે ઘણા વખતનું વૈશ્નવી સંપ્રદાયનું જુનું મંદીર છે. તેની અંદર શ્રીદામોદરજીની મુરતી બીરાજે છે. નૃસીંહ મહેતાને હાર પહેરાવનાર આ મુરતી છે. મુરતી પુરાણી અને ચમત્કારી છે. મુરતી નીચે "**माहाराजा राहु उग्रसेन महापुजा** એવો લેખ લખાએલો છે. યાદવ કુળના રાજા ઉગ્રસેને ઉપરકોટનો કીલ્લો બંધાવ્યાનું કહેવામાં આવે છે. તે પહેલાંની આ મુરતી હોવાનું આ લેખ ઉપરથી સાબીત થાય છે. પુર્વેથી તેના પુજ્યકો ગીરનારા જ્ઞાતીના બ્રાહ્મણો છે. હાલ પણ તે તેને માથે બીરાજે છે.

## હાટકેશ્વર મહાદેવ.

આ વડનગરા નાગર જ્ઞાતીની માલીકીનું મંદીર છે. તેના અંદર હાટકેશ્વર મહાદેવની મુરતી બીરાજે છે. આ દેવાલયમાં કબુતરને ગામના લોકો તરફથી ચણ નાંખવામાં આવે છે. સાધુસંતને ઉતરવા માટે ધર્મશાળા છે. અને તે લોકોને સદાવ્રત મળે છે.

## પદમાવતી.

આ મંદીર હાટકેશ્વરની સામી બાજુએ આવેલું માતાજીનું મં-

દીર છે. તેમાં માતાજીની મુરતી બીરાજે છે જે પુરાણું હોય તેવું જણાય છે. જમીનમાંથી કોરી કોઢેલું આ મંદીર છે તે ઘણું જોવા લાયકછે. ત્યાં આગળ આસો સુદી ૧ થી આસો સુદી ૯ સુધી નવરાત્રીના દહાડામાં ગરબા લેવાય છે.

## સ્વામીનારાયણનું મંદીર.

આ મંદીર હાટકેશ્વરથી પાછા વળતાં નાગરવાડાની સડક તરફ થઈ કાળવા ગેટ તરફ જતાં રસ્તામાં આવે છે. મંદીરનું મકાન અને મંદીર ઘણી સુંદર બાંધણીથી મોટું શુશોભીત બાંધવામાં આવ્યું છે. તેના અંદર ત્રણ શીખરનાં ત્રણ દેવાલયો બંધાયેલાંછે એકમાં રાધા રમણની મુરતી બીરાજે છે. બીજામાં દુવારકાંનાથ અને ત્રીકમરાયની મુરતી બીરાજે છે. અને ત્રીજામાં રાધેશ્વર માહાદેવ મુરતીમાન પાર્વતીજી સહીત બીરાજે છે. તે લોકોના સાધુસંતના ઉતારા વીગેરેની તથા રહેવાની શોઇ સારી છે.

## કાળવા ગેટ.

નાગરવાડાને રસ્તેથી આગળ ચાલતાં કાળવાગેટ નામનો દરવાજો આવે છે તે આ દરવાજાની પાસેનો મહોલો વસ્તીથી ભરપુર છે. ત્યાં આગળ મોટો ચોક છે. તે ચોકના અંદર પાંચ મોટી સડકોના પાંચ રસ્તાઓ ભેળા થાય છે. ત્યાં આગળ પોલીસ ચ્યાટ છે. દીપડા વાવ નામની મોટી વાવ છે. આ વાવનું પાણી સુંદર હોવાથી આશપાશના મહેલાવાળા લોકો બહોળો ઉપયોગ કરે છે. ત્યાં આગળ રશુલખાનજી નાટકશાળા અને ગોદડવાળા બાવાનો અખેડો (જગ્યા) આવેલ છે. આ રસ્તેથી ગામ બહાર પરાને રસ્તે જવાય છે. દરવાજા બહાર કા-

ળવા નામની નદી ઉપર સ. ૧૮૮૪ માં ફરગ્યુશન નામનો પુલ બં-
ધાયેલો છે. ત્યાં આગળ એક ધર્મશાળા છે.

## કોલેજ.

કાળવાના પુલ ઉપરથી આગળ ચાલતાં કોલેજરોડ નામનો રસ્તો આવે છે. રસ્તેથી જતાં કોલેજનું મકાન આવે છે. તેની અંદર ઉંચા ધોરણના અભ્યાસકર્તા વીદ્યાર્થીઓ અભ્યાશ કરે છે. મકાન ઘણું સુંદર અને જોવા લાયક છે. તેને અંગે બોર્ડીંગો વીગેરેનાં મકાનો આવેલાં છે. તેની અંદર પરદેશી વીદ્યાર્થીઓને રહેવા વીગેરેની સોઇ ઘણી સારી સચવાય છે. જુનાગઢની ઉંચી કેળવણીની ખુબીની આ એક નીશાની છે.

## ભુતનાથ માહાદેવ.

આ મંદીર કોલેજની સડકની સામી બાજુ ઉપર આવેલું દેવાલય છે. તેના અંદર ભુતનાથ માહાદેવની મુરતી બીરાજે છે. દેવાલયની પાસે આંબલી તથા આમ્ર વૃક્ષની ઘટા ઘણી હોવાથી સ્થળ ઘણું રમણીય લાગે છે. ગામથી થોડે દુર હોવાથી સાંજે ફરવા જતાં ગામના ગ્રહસ્થો સાંજને વખતે દર્શનાથે ત્યાં જાય છે. અને પરદેશી સાધુસંતને ત્યાં આશરો મળે છે.

## સરસ્વતી માતાનું મંદીર.

આ મંદીર ભુતનાથની પાસે શીખરબંધી બંધાએલું દેવાલય છે તેમાં શ્રીમાતાજીની મુરતી બીરાજે છે. અહિ આશ્વીન સુદી ૬-૭-૮ ને દીવસે મોટો મેળો ભરાય છે. તેમાં માતાજીની રવાડી (વરઘોડો) ચડે છે. તેની પાસે સરસ્વતી નામનો કુંડ છે, તે હીંદુ

ધાર્મીક બાંધણીથી બંધાએલો છે. આ કુંડ તથા દેવાલય નાગર જ્ઞાતીના ગ્રહસ્થ દીવાન રણછોડજીનું બંધાવેલું છે.

## પરીનું તલાવ.

આ રસ્તેથી આગળ ચાલતાં મોતીબાગ નામનો સુશોભીત સરકારી બાગ આવે છે. વૃક્ષરચના વીગેરેનું કામ જોવાલાયક છે. તેમાં થઇ પરીના તળાવ ઉપર જવાય છે. તળાવને ફરતી બાગ આવેલી છે. તળાવ ઉંડુ, વીશાળ અને ફરતું બાંધેલું છે. તેમાં પડછંદો ઘણો તીવ્ર પડે છે તેથી ત્યાં જોવા જનાર લોકો બુમ પાડી પડછંદાના અવાજથી આનંદ અને ગમત મેળવે છે.

## શાહેરનું પરૂં.

આ પરાની અંદર બાબી નવાબ સાહેબ મહોબત ખાનજીનો બંગલો જેને મહોબત મંઝીલ કહે છે, નામદાર એડ્મીનીસ્ટ્રેટરનો બંગલો જેને હજુર મંઝીલ કહે છે. હજુર આસીસ્ટંટનો બંગલો, હજુર ઓફીસ પોલીસ સુપ્રી. સાહેબનો બંગલો ચીફ ઈજનીયરનો બંગલો, ચીફ જયુડીશીઅલનો બંગલો તથા દેસાઇ ભગવાનલાલ કેશવલાલનો બંગલો, ન્યુગેઇટસ હાઉસ વીગેરે વીગેરે મકાનો આવેલાં છે. તથા પંચેશ્વર મહાદેવ અને આણુદેવશ્વર મહાદેવનાં દેવાલયો આવેલાં છે. પરાની હવા તથા શોભા જમાનાને અનુસરતી સારી છે. સડકોની બંને બાજુએ વૃક્ષોની હારો રાખી શોભામાં વધારો કરવામાં આવ્યો છે.

ત્યાંથી પાછા ફરતાં કાળવા દરવાજા પાસેથી દાતાર રોડ તરફ જવાય છે.

## રકતપીતાલય હોસ્પીટલ.

કાળવા દરવાજેથી પુર્વાદી બાજુએ જતી સડકેથી દાતાર જવાય

છે. આ રસ્તાને જમીયલ શાહ[1] નો ચીલો દાતાર રોડના નામથી ઓળખાય છે.

આગળ ચાલતાં રક્તપીતાલય હોસ્પીટલની સ્થાપના સં. ૧૮૯૪ માં રક્તપીતના રોગવાળાને અહિનાં હવાપાણી સારા હોવાથી કરવામાં આવી છે.

આ હોસ્પીટલ જમીયલ શાહના તળાવ ઉપર રાજ્યના ખર્ચે બંધાવેલી છે. અને તે નીભાવવામાં આવે છે. અહિ રક્તપીનવાળા દરદીયોની સારવાર ઘણી સારી રીતે કરવામાં આવે છે. તેમજ ગરીબ દરદીઓને કપડાં અને ખોરાક સ્ટેટ તરફથી પુરો પાડવામાં આવે છે. આવા દરદીઓ દાતારના સુવાલીયોના નામથી ઓળખાય છે.

## નાના દાતાર.

રક્તપીતાલય હોસ્પીટલથી થોડે દુર જતાં નાના દાતારની જગ્યા આવે છે. ત્યાં મકાન બાંધેલુ છે. મકાનની અંદર પીરની જગ્યા છે. ધર્મશાળાઓ છે, પાણીનું પરબ છે. જતાં આવતાં લોકો આ જગ્યાએ વિશ્રામ લે છે. આગળ ચાલતાં મોટે દાતાર જવાનો રસ્તો છે. આ રસ્તો હેરીસન રોડના નામથી ઓળખાય છે ત્યાં સારકુવા નામનો પ્રસીધ કુવો છે.

ત્યાંથી મોટા દાતારના પગથીયાં બાંધેલાં છે ત્યાંથી ઉપર ચડાય છે આગળ ચાલતાં કોયલા વજીર અને શકરીયા કુઇ નામની માર્ગમાં

---

(૧) નોટ જમીયત શાહ માટે એવું કહેવાય છે કે, તે સીંધમાં આવેલ નગર ઠઠ્ઠેથી અહિ રાહ મંડલીકના વખતમાં પીરપીઠાએ તેને મુસલમાની ધર્મ સ્થાપવા મોકલેલા હતા.

કુઇ (ખાઇ) આવે છે તથા ચીથરીયા પીરની જગ્યા આવે છે ત્યાં સુંદર વાવ છે. આ રસ્તેથી હેઠ ટેકરી સુધી જવાય છે.

આ ટેકરી દાતારની ટેકરીના નામથી ઓળખાય છે. ત્યાં આગળ દાતારનું સ્થાનક છે. પાણીનાં ચસ્માં છે (ટાંકી) આ જગ્યાએ લોક વર્ગના હીંદુ અને મુસલમાન લોકો ઘણે લાંબે દુરથી માનતાએ આવે છે. તારીખ ૧૦ મી રવેઉલ્લના રોજ અહિં મોટો મેળો ભરાય છે જેમાં આશરે લગભગ એક હજાર માણસની સંખ્યા થાય છે.

## પ્રકરણ ૫ મું.

પરામાંથી પાછા ફરતાં ગામની અંદર દાખલ થઇ કડીયા રોડને રસ્તે જતાં ભીડભંજન માહાદેવનું મંદીર આવે છે તેમાં ભીડભંજન મહાદેવની મુરતી બીરાજે છે.* વીશળવાવ નામની મોટી વાવ છે. તે ઉપર આ મકાન બંધાગેલું છે. આ મહાદેવને મોઢ વણીક નામના વણીકો વિશેષ માને છે. પારેવાંને ચણુ નાંખવાનું સ્થળ છે ત્યાંથી આગળ ચાલતાં ગીરનાર રોડના નામથી ઓળખાતો મોટો રસ્તો આવે છે. તે રસ્તા ઉપર માણેક પંચેશ્વર તથા જયાદોલતેશ્વર મહાદેવની જગ્યા અને ધર્મશાળાઓ આવેલી છે. તેની પાસે ગોધાવાવ નામની મોટી વાવ છે તેના ઉપર રામચંદ્રજીનું મંદીર છે, ને તેમાં દામોદરજીની મુરતી બીરાજે છે. સાધુ સંતને સારૂં સનમાન મળે છે. જગ્યા નીચે

* આ વાવ રાહખેંગારના ભાણેજ વીશળદેવના નામથી બંધાએલી છે તેથી તેનું નામ વીશળ વાવ રાખેલું છે.

આજીવીકા સારી છે. જગ્યા સુંદર અને જોવાલાયક છે. થોડે નજદીક બાવા પ્યારા નામના નામથી ઓળખાતી જગ્યા છે તેમાં પણ ધર્મશાળા વીગેરેની સોઇ સારી છે. આગળ ચાલતાં સલાટ વાવ નામની વાવ આવે છે તેની પાસે સત્યનારાયણનું મંદીર છે તેમાં સત્યનારાયણની મુરતી બીરાજે છે. સામી બાજુએ રામચંદ્રજીનું મંદીર છે તેના અંદર રામચંદ્રજીની મુરતી બીરાજે છે અને તે જગ્યા રામ ઝરોખાના નામથી ઓળખાય છે. ત્યાં ગામનો ગીરનાર ગેટ નામનો દરવાજો આવેલો છે ત્યાંથી આગળ ચાલતાં વાઘેશ્વરી માતા તરફ જવાનો રસ્તો આવે છે.

## વાઘેશ્વરી માતા.

આ જગ્યા ગામથી થોડે દુર ડુંગરમાં આવેલું માતાજીનું મંદીર છે ત્યાં વાઘેશ્વરી માતાજીની મુરતી વાઘ ઉપર બીરાજે છે. તેનું શીખરબંધી દેવળ છે. ગીરનાર રોડ ઉપરથી વાઘેશ્વરી માતા તરફ ડુંગરમાં જતો રસ્તો કાળા પથરથી બાંધેલો છે. દેવળની પાછળના ભાગમાં એક કુંડ છે. દેવળ પાસે એક વાવ છે. દેવળની અંદર ધર્મ-શાળાઓ છે. આ દેવળથી થોડે દુર ઉંચે ડુંગરમાં મોટી વાઘેશ્વરી માતાનું સ્થાનક છે. આહિંયાં આશ્વીન સુદી ૧ થી આશ્વીન સુદી ૯ સુધી મોટો મેળો ભરાય છે. આ જગ્યાની માલીકી સોની લોકોની નાતની છે.

## અશોકનો લેખ.

આ એક નામાંકીત ઐતીહાસીક જુની લીપીનો કાળા પથરની મોટી શીલા ઉપર લખાયેલો એક લેખ છે. અશોક અને રૂદ્રદામા તે-મજ ચંદ્રગુપ્તના વખતનો પુરાણો લખાએલો હોવાથી ઈતીહાસ ઉપર

ઘણું અજવાળું પડે છે આ લેખનું પહેલું ભાષાંતર* ઇ. સ. ૧૮૨૨ માં કર્નલ ટોડે કર્યું હતું ત્યારબાદ ઇ. સ. ૧૮૩૭ માં રેવરન્ડ ડાકતર જે. વીલ્સને છાપી લઇ કલકતાના મી. જેમ્સ પ્રીન્સેવને નકલ મોકલાવી જેણે તેનો તરજુમો કર્યો તે પછી એચ. એમ. વીલ્સન ઇ. બનોર્થ સીલેશન અને ડાકતર એચ. કર્નલ એઓએ ભાષાંતર કરેલાં છે. તેના ઉપર મકાન બાંધી સંરક્ષણ કરવામાં આવ્યું છે.

## સરકારી ચોકી.

સામસામા બંને ડુંગરની વચમાં સુવર્ણરેખા નદી ઉપર પુલ બાંધી સરકારી ચોકીનું મકાન બાંધવામાં આવ્યું છે. ત્યાં આગળ જુનાગઢ (ડુંગર) વહીવટદાર મારફત ડુંગરમાંથી ફળ, ફુલ, કાષ્ટ ઘાસ, તેમજ દામાકુંડમાં નાવા જનાર માણુસો પાસેથી જુજ કર લેવામાં આવે છે. આ જગ્યાએ દામોદર કુંડમાં નાવા જનાર માણુસો પાસેથી માત્ર જણ દીઠ એક પૈસો તેમજ ગુજરી ગયેલા માણુસોનાં હાડકાં ( ફુલ ) દામા કુંડમાં નાખવા આવનાર માણુસો પાસેથી રૂ. ૦-૫-૦ પાંચ આના લેવામાં આવે છે. નાવા જનાર શીવાય તેમજ શ્રાવક લોકો પાસેથી આ જગ્યાએ કાંઇપણ કર લેવામાં આવતો નથી. ગામના લોકો પાસેથી જેઠ સુદ ૧૧ ( ભીમ અગીયારશ ) ભાદરવી અમાંશ ( શ્રાવણ વદી ૩૦ ) આ બે દીવસે નાવા જનાર માણુસો પાસેથી કરનો પૈસો એક લેવાય છે અને તે બે દીવસના રોજ બહાર ગામના લોકો પાસેથી બે પૈસા કરના લેવામાં આવે છે.

---

*આ ભાષાંતર જેને જોવા જાણવા ઇચ્છા હોય તેને અમારા તરફથી ગીરકલ્પતરૂ નામનું પુસ્તક બહાર પડનાર છે તેમાં આપવામાં આવશે. (કર્તાની નોટ)

## રાધાડેરી

ચોકી પાસે સુવર્ણરેખા નદીમાં રાધાડેરી નામનું મંદીર છે. મંદીર શીખરબંધ બાંધેલું છે પાસે એક પાણીનો નાનો ગુન્હો છે. અહિ વડનગરા નાગર કોમની અવીવાહીત કુમારીકાઓ લગ્ન શાલમાં ગાગર નાય છે. ( નાય છે ) તેમજ પંચતીર્થી કરવા જનાર લોકો પણ અહિ પ્રથમ નહાય છે.

## મુચકુંદ મહાદેવ.

આગળ ચાલતાં થોડે દુર જગન્નાથજીનું દેવળ આવે છે. ત્યાંથી સુવર્ણરેખા નદીમાંથી સામીબાજુએ ડુંગરમાં જતાં મુચકંદ મહાદેવનું દેવળ આવેલું છે. આ દેવળ પુરાણું છે. ત્યાં એક નાની ગુફા છે. તેમાં મહાદેવની મુરતી બીરાજે છે. સતયુગમાં માંનધાતા રાજાનો પુત્ર મુચકુંદ હજાર વર્ષ સુધી લડાઇ કરી દૈત્યોને મારી પછી દેવતાઓના વરદાનથી રૈવતાચળની ગુફામાં જઇ મુચકુંદ સુઇ રહ્યો હતો. દ્વાપરમાં યાદવોએ પોતાના ગોર ગર્ગરૂષીની નપુશક શબ્દ વાપરી મશ્કરી કરી તેથી ગર્ગ રૂષીએ શંકરની તપશ્ચર્યા કરી યાદવ કુળનો નાશ કરવા પુત્ર માટે વરદાન માગતાં તેને કાળયવન નામનો પુત્ર ઉત્પન્ન થયો. તે નારદની ઉસ્કેરણીથી મથુરાંમાં શ્રીકૃષ્ણ ઉપર ચડાઇ કરતાં કૃષ્ણ કાળયવનના ભયથી અહિ નાશી આવતાં વરદાન મેળવી સુતેલા મુચકુંદ રાજાની બાજુએ છુપાઈ જઇ વાંસે આવેલો કાળયવન મુચકુંદને શ્રીકૃષ્ણ જાણી લાતના પ્રહારથી જાગૃત કરતાં મુચકુંદે ક્રોધ દૃષ્ટીથી તેની સામું જોયું તેથી તે બળવા લાગ્યો. મુચકુંદ શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતી કરી કાળયવનને વરદાન આપવા વીનવતાં શ્રીકૃષ્ણ તેને યવન લોકો માનશે એવું વરદાન આપ્યું ( હાલ તે દાતારના નામથી મનાય છે.)

## શ્રીદામોદરજી કુંડ.

ત્યાંથી આગળ ચાલતાં દામોદરજી કુંડ આવે છે. આ કુંડનો ઘાટ બાંધેલો છે. તે ૨૭૫ ફીટ લાંબો અને ૫૦ ફીટ પહોળો છે. આ હીંદુઓનું મોટું તીર્થ છે. સ્થળ ઘણું રમણીક છે અહિ દરવર્ષ હજારો યાત્રાળુ પરદેશથી આવી નાહી પવીત્ર થાય છે ( પાપથી મુક્ત ) આ કુંડ ઉપર ભીમ અગીયારશ ( જેઠ સુદી ૧૧ ) ને દીવશ તથા શ્રાવણુ વદી ૮ ( કૃષ્ણુજયંતીને દીવશે પણુ મેળો ભરાય છે. તેમજ શ્રાવણુ વદી ૧૩–૧૪–૩૦ ( પ્રાચી ) ના દીવશોમાં મોટો મેળો ભરાય છે. આ તીર્થના અંદર મૃત્યુ પામેલાં માણુસોના હાડકાં ( ફુલ ) દુર દેશાવરથી અહિંનાખવા આવે છે. અહિંના ગોર તેમની પાસેથી રૂ.૦–૫–૦ લે છે, તે ગીરનારા બ્રાહ્મણો છે જાત્રા આવનાર જાત્રાળુ લોકો પણુ તે બ્રાહ્મણોને તીર્થના ગોર તરીકે માનેછે આ તીર્થપર સં. ૧૯ ની સાલમાં માજી દીવાન સાહેબ રાવબહાદુર હરીદાસ વિહારીદાશ નડિયાદના વતનીએ તેમની માતુશ્રીના પુન્ય પ્રાપ્તાર્થે પુલ બંધાવેલો છે.

## શ્રીદામોદરજીનાં મંદીર.

આ દેવાલયો દામોદરજી ( દામાકુંડ ) ઉપર આવેલાં છે. તેને ફરતી દીવાલ અને ફરતો મોટો મજબુત કોટ છે તેના અંદરથી શીખરબંધી જુના વખતનું બંધાયેલું વચોવચ શ્રીદામોદરજીનું મોટું દેવાલય છે. આગળ મંડપાકૃતીથી બાંધેલો ચોક છે તેમાં શ્રીદામોદરજી વીગેરેની મુરતી બીરાજે છે.

જોડમાં બીજું શીખરબંધી નાનુ દેવળ છે તેમાં બળદેવજીની મુરતી બીરાજે છે. આ દેવાલયોની માલીકી ગીરનારા જ્ઞાતીના બ્રાહ્મણોની છે અને તેની સેવા પુજા ગીરનારા બ્રાહ્મણો કરે છે, ભાદરવી

અમાશ ( શ્રાવણ વદી ૦)) ) શીવરાત્રીનો મેળો માહા વદી ૧૧ થી માહા વદ ૧૪ ચૈત્રીપુનેમનો મેળો. (ચૈત્ર સુદી ૧૧ થી ચૈત્ર સુદી ૧૫ સુધી ) આ દીવશોમાં પરદેશી જાત્રાળુ પાસેથી શ્રીદામોદરજીની ડોઢી ( દેવડી ) ઉપર છુટો ( અરધો પૈસો ) જણ દીઠ ધરમાદા લેવાય છે.

## રેવતી કુંડ.

આ દામોદરજી કુંડની નૈરૃત્ય ખુણમાં રેવતી કુંડ નામનો કુંડ આવેલો છે. આ કુંડ રેવત રાજાની પુત્રી અને યાદવ બળદેવની સ્ત્રી રેવતીના નામથી તેનો બંધાવેલો કુંડ છે ઉપર આમ્રવૃક્ષ આદીની લતાઓ આવેલી છે.

કુંડ હીંદુ ધર્મની બાંધણી મુજબ તીર્થ આકૃતિએ બંધાએલો છે. તેની અંદર ચોકચોકમાં ગોખલાઓમાં હીદુઓના દેવોની મુરતીઓ બીરાજે છે. યત્રાએ આવનાર લોકો પ્રથમ આ કુંડમાં નાહી પછી દામોદરજી કુંડમાં નહાય છે.

## શ્રી મહાપ્રભુજીની બેઠક.

રેવતી કુંડ ઉપર આ શ્રી મહાપ્રભુજીની બેઠક અને મકાન આવેલું છે આના અંદર વૈશ્નવ લોકોને ઉતરવા માટે ધર્મશાળા છે.

જાત્રી વૈશ્નવોને માટે આ વિશ્રાંતિસ્થળ ઘણું વખાણવા લાયક છે. આ મંદીર અને મકાન ગુંસાઇજી મહારાજની હવેલીની માલેકીનું છે. દરસાલ કારતક શુદી ૯ ના રોજ અહિં અનકુટ ભરાય છે. તેના દર્શનાર્થે શહેરના લોકો ઘણા જાય છે.

આ શીવાય દામોદરકુંડ તીર્થની આસપાસ ધર્મશાળાઓ ફરાસી બાવાની જગ્યા, શીવાલયો વીગેરે હીંદુ ધર્મને લગતાં દેવાલયો

આવેલાં છે ત્યાં આગળ પીત્રુને પાણી રેડવા પીપળો તથા તુળશી ક્યારો પણ છે.

## શોનાપુર.

ત્યાંથી થોડે દુર નજીકમાં પુર્વાદિ બાજુએ શોનાપુર (સ્મશાન) આવેલું છે. અહિં હીંદુ લોકોના મૃત દેહને અગ્ની સંસ્કાર કરવામાં આવે છે. આ સ્થળ શહેરના રહીશ મોઢ વણીક જ્ઞાતીના મંગ ઠેર. ગોવીંદદાસ જીવણદાસ તરફથી બંધાવવામાં આવ્યું છે.

## બ્રહ્મેશ્વર મહાદેવ અને ખાખચોરો.

આ સ્થળની લગોલગ બ્રહ્મેશ્વર મહાદેવની જગ્યા આવેલી છે. તેમાં ત્રણ શીખરબંધી નાના દેવાલયો છે. તેમાં મહાદેવની મુર્તી બીરાજે છે. તેની બાજુમાં ખાખચોરાની જગ્યા છે. આ જગ્યામાં ખાખી બાવાઓ રહે છે. તે જગ્યાધારી ખાખી બાવાઓનું સ્થાન છે. તેમાં રામચંદ્રજીની મુર્તી બીરાજે છે.

## દુધેશ્વર મહાદેવ.

ત્યાંથી આગળ ચાલતાં વોકળા ( નાની નદી ) ને કાંઠા ઉપર આવેલી એકાંત જગ્યા ઉપર બંધાએલું મહાદેવનું મંદીર છે. નદીના કાંઠા ઉપર જંગલમાં આવેલું આ દેવળ ઘણું શોભાયમાન રમણીક લાગે છે.

## ગીરનારની તળેટી.

ભવેશ્વર તથા વસ્તાપત મહાદેવ અને મૃગી કુંડ.

આગળ ચાલતાં વીશ્વવિખ્યાત પવીત્ર ગીરનારની તળેટી આવે છે અહિ ભવેશ્વર મહાદેવનું દેવાલય આવેલું છે. જોડમાં એક નાની

વાવ છે. સામી બાજુએ એક પુરાણુ પ્રસિદ્ધ વસ્તાપત મહાદેવનું દેવાલય આવેલું છે. આ મહાદેવ આક્ષેત્રના અધીપત્ય તરીકે મનાય છે.

પાસે મૃગીકુંડ છે તેનો ઘાટ બાંધેલો છે તેમાં નહાવાનું મહાત્મ પ્રભાશખંડ તથા ગીરનાર માહાત્મમાં ઘણું વર્ણવેલું છે.

અહિં દર વર્ષે માઘ વદી ૧૧–૧૨–૧૩–૧૪ ( શીવરાત્રી ) ના રોજ ચાર દીવસ મોટો મેળો ભરાય છે તેમજ મેળો કરવા આવેલ માણુસોની સંખ્યા ૪૦ થી ૫૦ હજારની થાય છે. આ ચાર દીવસોમાં મેળે આવનાર માણુસો પાસેથી જણુ દીઠ સરકારશ્રી તરફથી રૂ. ૦–૧–૦ એક આનો કર લેવામાં આવે છે.

ઘણે દુર દેશાવરથી લોકો મેળો જોવા ત્યાં આવે છે અને તમાશગીરો તથા દુકાનદારો વીગેરેની મેદની જોવા લાયક થાય છે.

## ભવેશ્વરનું તળાવ:

આ તલાવ ડુંગરની તલાટીમાં આવેલું છે અને તે સં. ૧૯૫૬ ના માહાન દુષ્કાળમાં ખોદાવવામાં આવ્યું હતું અહિંથી પાણીનો નળ ગામમાં ( જુનાગઢ ) લાવવામાં આવેલ છે તળાવ સાધારણુ વિશાળ છે. આ તળાવનું પાણી ભારી છે. તેથી પીવાના કામમાં થોડું વપરાય છે.

## શ્વેતંબરી દીગંબરી ધર્મશાળા.

આ ધર્મશાળા ગીરનાર ઉપર ચડવાના દરવાજા લગોલગ રસ્તાની સામસામી બાજુએ બંધાયેલી છે ત્યાં હજારો જાત્રાળુ રાતવાસો રહે છે. ત્યાં બારે માસ દુકાનદારોની સગવડતા સારી છે. આ ધર્મ-

શાળાઓની અંદર દીગંબરી સીતંબરી શ્રાવકોનાં મંદીર છે, તથા વાસણ, પાગરણ પાણી વીગેરેની સોઇ સારી રહે છે.

અહિં અમદાવાદના રહીશ પ્રેમચંદ રાયચંદ તરફથી લાડવા ગાંઠીયાનું સદાવ્રત્ મળે છે એ ધર્મશાળા પણ તેની બંધાવેલી છે, તથા બીજી ધર્મશાળા લખતરના કામદાર સંઘવી ફુલાભાઈની બંધાવેલી છે.

---

## પ્રકરણ ૬ ઠું.

### ગીરનારી દરવાજો અને સરકારી ચોકી ચડાની વાવ.

અહિં ડુંગર ઉપર જવાનો દરવાજો છે ત્યાં બારેમાસ જાત્રાળુ પાસેથી માત્ર રૂા. ૦–૧–૦ કર લેવાય છે. અહિંથી ઉપર ચડવાના પગથીયાં શરૂ થાય છે. પગથીઆંની કુલે સંખ્યા ૧૦૦૦૦) આશરેના છે. આ પગથીયાં મરહુમ માજી દીવાન નડીયાદનીવાશી રાવ બહાદુર હરીદાસભાઇએ લોટરી કાઢી બંધાવેલાં છે. અહિંથી છોકરાં તેડવા તથા ભાર ઉપાડવા મજુર સંખ્યાબંધ મળે છે તથા ડોલીયો પણ અહિં હાજર રહે છે. ડોલીનો દર સરકારશ્રી તરફથી નક્કી કરવામાં આવ્યો છે તે નીચે પ્રમાણેઃ—

યાત્રાએ અથવા કામ પ્રસંગે ગિરનાર તથા દાતારને પહાડ જતાં આવતાં ડોળીનો ઉપયોગ કરનારા માણુસોએ ડોળીઓવાળાઓને આપવાના પૈસાના દર નીચે પ્રમાણે ઠરાવવામાં આવે છેઃ—

| | | |
|---|---|---|
| ચઢાની વાવથી ગિરનારના કોટ સુધી | જઇ આવતાં રૂપૈઆ | ૩—૦—૦ |
| ,, ,, ઉપર અંબાજી | ,, ,, ,, | ૩—૮—૦ |
| ,, ,, ,, ગોરખની ટુંક | ,, ,, ,, | ૩-૧૨-૦ |
| ,, ,, ,, પાંચમી ટુંક | ,, ,, ,, | ૪—૮—૦ |
| ,, ,, ,, પથ્થરચટી | ,, ,, ,, | ૩—૪—૦ |
| ,, ,, ,, શેશાવન | ,, ,, ,, | ૩-૧૨-૦ |
| ,, ,, ,, હનુમાનધારા | ,, ,, ,, | ૪—૪—૦ |
| સારકુવેથી દાતારને ડુંગરે દાતાર સુધી | ,, ,, ,, | ૨—૪—૦ |

૨. શેશાવનથી તળાટીમાં આવવાનો નવો રસ્તો થયો છે તે રસ્તેથી પાછા ઉતરી આવે તોપણુ ઉપરનો દર લાગુ સમજવો.

૩. ઉપરના દર, એક સાંગની ડોળી એટલે જણુ બે એ ઉપાડેલીના સમજવા. બે સાંગની એટલે ચાર જણુ ઉપાડી જાય તેવી ડોળી માટેનો દર આ ઉપર લખેલા ભાવથી દોઢો (એટલે જેમકે રૂપીયા ૩—૦-૦ ને બદલે રૂપીઆ ૪—૮—૦ એ પ્રમાણે ઠરાવવામાં આવેલો છે.

૪. છુટક રીતે એક વારીઓ દર એટલે ચઢાની વાવથી ગીરનારના કોટ સુધી પહોંચાડી ડોળી ખાલી પાછી વળે તેના રૂપીયા

૧-૧૨-૦ અને સારકુવેથી દાતાર સુધી પહોંચાડી ડોળી ખાલી પાછી વળે તેનો રૂ. ૧-૪-૦ ઠરાવવામાં આવે છે, તેમજ ગીરનારના કોટથી ચઢાની વાવ સુધી લઇ આવે તેનો રૂ. ૧-૪-૦ તથા દાતારથી સારકુવા સુધી લઇ આવે તેનો રૂપીયો એક ઠરાવવામાં આવે છે.

૫. ઉપલા દરના રૂપીયા શિવાય ડોળીવાળાને જણ એક પ્રત્યે રૂપીયા ૦-૨-૦ દિવસ એકના ખોરાકના દેવા.

૬. ડોળીવાળાને પહાડ ઉપર એક દીવસથી વધારે રાખવામાં આવે તો ઉપર જણાવેલા દર ઉપરાંત જણ એક દીઠ રૂ. ૦-૬-૦ રોજના તથા રૂ. ૦-૨-૦ ખોરાકના મળીને રૂ. ૦-૮-૦ પ્રમાણે આપવું. તેવા દિવસોમાં ડોળીમાં બેસી પરચુરણ હરવા ફરવા જવા માટે જુદો દર લેવો દેવો નહિ.

૭. કોઇને જુનાગઢમાંથી ચઢાની વાવ સુધી અથવા ચઢાની વાવથી જુનાગઢ સુધી ડોળી જોઇતી હોય તો દરેક બાજુ તરફ જવાના રૂ. ૦-૧૨-૦ લેખે દર સમજવો.

૮. કોઇને જુનાગઢમાંથી સારકુવા સુધી અથવા સારકુવા સુધી ડોળી જોઇતી હોય તો દરેક બાજુ તરફ જવાના રૂ. ૦-૬-૦ લેખે દર સમજવો.

૯. કોઇને જુનાગઢથી ઠેઠ ગીરનાર ઉપર ગમે તે ભાગમાં જવું હોય તો પહેલી કલમમાં લખેલા દર ઉપરાંત કલમ ૭ મીમાં બતાવેલો દર આપવો.

૧૦. કોઇને જુનાગઢથી ઠેઠ દાતાર સુધી જવું હોય તો પહેલી કલમમાં લખેલા દર ઉપરાંત કલમ ૮ મામાં બતાવેલો દર વધારે આપવો.

૧૧. ઉપલા બંદોબસ્તમાં હરકત થાય તો તુરતજ નાયબની ઓફીસે જાહેર કરીને દાદને પહોંચવું. વખત ગયા પછી જાહેર કરે લક્ષ દેવાનું સરકારની મરજીપર રહેશે.

૧૨. સરકારી હુકમથી ડોળી લઇ જવામાં આવે તેનો દર જુદો સમજવો.

૧૩. હવે બધા રસ્તા સુધર્યા છે અને ડોળીને અડચણ કર્તા પથ્થરો પણ નીકળી ગયા છે તેથી કોઇ ઠેકાણે યાત્રાળુને તેમની મરજી વિરૂદ્ધ ઉતારવાનહિ.

સંવત ૧૯૬૮ ના કાર્તિક વદ ૧૧, તા. ૧૬ મી નવેમ્બર ૧૯૧૧.

છગનલાલ હરિલાલ.

સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ, જનરલ ડીપાર્ટમેન્ટ, જુનાગઢ.

અહિ એક વાવ છે તે ચડાની વાવના નામથી ઓળખાય છે. તે સીધરાજ જયશીંહની બંધાવેલી છે આ જગ્યા ચડાની વાવના નામથી ઓળખાય છે.

### ગીરનારનો ચડાવ.

આ ગીરનાર ઉપર ચડતાં પહેલાં પાંચ પાંડવોની ડેરી આવે છે તેમાં ચાર ડાબી બાજુએ અને એક જમણી બાજુ ઉપર આવે છે. ત્યાંથી આગળ ચાલતાં જમણી બાજુ (ચુના) ડેરી આવે છે. પછી છોડીઆ પરબનાં નામથી ઓળખાતી જગ્યા આવે છે.

બરજશ સાહેબની ગણીત પ્રમાણે આ ૪૮૦ ચારસો એંશી ફીટ ઉંચું છે. ત્યાંથી આગળ ચાલતાં વાલુની આંબલીના નામથી ઓળખાતી આંબલી આવે છે. આ જગ્યાએ કોઈ વાલુ નામની

નાયકા રહેતી હતી. તે ઉપરથી વાલુની આંબલી એવું નામ પડેલું છે. ત્યાંથી આગળ ચાલતાં વાંકી રાયણ નામની જગ્યા આવે છે. ત્યાં આગળ પાણીનું પરબ બેસે છે ત્યાંથી આગળ ચાલતાં ધોળી ડેરી નામે ઓળખાતી ડેરી આવે છે ત્યાં ચોમાસાના વખતમાં પાણીનો ઝરો વહે છે. આ જગ્યા જમીનની સપાટીથી એક હજાર ફીટ ઉંચી છે.

આગળ ચાલતાં કાળી ડેરીના નામથી ઓળખાતી ડેરી આવે છે ત્યાંથી ઉપર જતાં ભરથરીની ગુફા આવે છે. આ એક ભોંયરા જેવી ગુફા છે ત્યાં (નાથજી) નામનો બાવો રહે છે ત્યાંથી થોડે દુર માળી પરબની જગ્યા આવે છે. આ જગ્યા ચડામાં મધ્યગાળાની હોઇને જનાર આવનાર લોકોને વીશ્રાંતીનું મુખ્ય સ્થાન છે. અહિં સાધુ લોકોને દાળીયાનું સદાવ્રત મળે છે જાત્રાળુને પાણીનું પુરતું અહિ સાધન મલે છે. પાણીની ટાંકીઓ અને ચરમા (કુંડ) બાંધેલા છે. આગળ ચાલતાં કાઉસ ગ્યાનો પથર આવે છે અને ત્યાંથી થોડે દુર હાથી પાણાના નામથી ઓળખાતો મોટો પથર છે. ત્યાર પછી થોડે દુર ચડતાં ખબુતરી ખાણ આવે છે તેમાં ખબુતર ઘણાં રહે છે ને તેમાં તેને રહેવા માટે કુદરતી રીતે બનેલા ખાડા જેવા ગોખલાઓ છે. ત્યાર પછી સુવાવડી પરબ આવે છે. (ત્યાં જે જાત્રાએ આવેલ બાઇ હોય અને તેને તે વખતે ઓધાન હોય તો ત્યાં નાળીયેર વધારવા જાય છે) અને તે પછી આગળ ચાલતાં પંચેશ્વર માહાદેવની જગ્યા આવે છે ત્યાં બાવા લોકો રહે છે. અહિં પાણીનું સાધન યાત્રાએ આવનારને મળે છે. ત્યાંથી આગળ ચાલતાં થોડે દુર "ગીરનાર કોટ" ના નામનો દરવાજો આવે છે તે કાળા પથરનો બંધાએલો છે તેના ઉપર એક સુંદર ઝરૂખો (ગોખ) આવેલો છે.

## શ્રાવકના નેમીનાથનાં કોટનાં મંદીર.

અંદર કોટમાં દાખલ થતાં જમણા હાથ ઉપર સંભવનાથજીનું દેરૂં છે તેમાં સંભવનાથજીની પ્રતીમા છે. ત્યાં ચોકમાં સુરજકુંડના નામનો એક કુંડ છે. ત્યાં જાત્રાળુઓને નાવાની ગોઠવણ છે.

ડાબી બાજુએ નેમનાથજીનું મંદીર છે. તેના બહારના દરવાજા ઉપર એક લેખ નજરે પડે છે. તે લેખ બોંબે રૉયલ એશીયાટીક સોસાયટીના ચોપાનીયાના પહેલા વોલ્યુમના પૃષ્ટ ૯૪ ની ફુટનોટમાં જેકબ સાહેબે લખેલું છે કે આ લેખ સં. ૧૧૧૫ ના ચૈત્ર સુદનો છે આ લેખના ૯ મા સ્લોકમાં લખ્યું છે કે યદુ વંશમાં મંડલીક રાજા થયો તેનો પુત્ર નવઘણ તેનું નામ દશમા શ્લોકમાં છે અગીયારમા શ્લોકમાં નૌઘણનો પુત્ર મહિપાળનું નામ છે બારમા શ્લોકમાં મહિપાળના પુત્ર ખેંગારનું નામ છે. ત્યાર પછીના શ્લોકોમાં જયશીંહદેવ, મોગલશીહ, મેલકદેવ, મહિપાળદેવ ને મંડલીકનાં નામો અનુક્રમે આવે છે.

દરવાજામાં પેસતાં આગળ ચાલીયે ત્યાં ડાબી બાજુએ ચૌદ ઓરડાની ધર્મશાળા છે. આ શ્રાવક જાત્રાળુને ઉતરવાના ઉપયોગમાં આવે છે.

તે ચોક મુકયા પછી પુજારી અથવા ગોઠીની ઓરડીનો મોટો ચોક આવે છે તેમાં થઇને નેમનાથજીના ચોકમાં જવાય છે. આ મુખ્ય દેવળ ચોવીશમા તીર્થંકર શ્રીનેમીનાથજીનું છે તે ચોકના ગર્ભાગારમાં નેમનાથજીની શ્યામ મુરતી છે તેની આગળ અખંડ ઘીનો દીવો પ્રકાશે છે.

તેને આશપાશ ફરતી ભમતી છે તે અંદરની ભમતી કેવાય છે. તેમાં તીર્થંકર યક્ષ યક્ષણી સમેત શીખર નંદીશ્વર દ્વીપ વીગેરે સર્વે મળી એકસો પંચોતેર મુરતી છે.

રંગમંડપમાં આડત્રીશ પ્રતીમા છે.

ગર્ભાગારમાં પાંચ છે.

એટલે બધી મળી કુલ ૨૧૮ પ્રતીમાઓ નેમીનાથના મંદીરમાં છે.

તેની જોડના રંગ મંડપમાં એક ગોળ ઓટલા ઉપર ચારશેં વીશ જોડ પગલાં છે.

તેની પછીઆદી બાજુમાં આરશના ઓટલા ઉપર પણ ૪૨૦ જોડ બીજાં પણ પગલાં છે. આ ડેરૂ રતનશાહ ઓશવાળના નામથી ઓળખાય છે તેની પછવાડે પોરવાડ જંગમાલ ગોરધનવાળુ પુર્વાદ્વા દ્વારનું ડેરૂં છે તેમાં શ્રી આદેશ્વરજીની પ્રતીમાની પ્રતીષ્ઠા સં. ૧૬૪૮ ના વૈશાક સુદ ૬ શુક્રવારે વીજયજીનેંદ્રશુરીએ કરેલી છે તે ડેરાની જમણી બાજુએ શતીસીરોમણીશ્રી રાજીમતીનાં પગલાંની દેરડી છે.

## અમીઝરા પારશનાથ.

વર્તમાન કાળમાં ચોવીશમાં તેત્રીશમ તીર્થંકરનું નામ પારશનાથ છે. આ નેમીનાથજીની મોટી ભમતીમાં એક ભોયરૂં છે. તેમાં પધરાવેલા છે. તેને અમીઝરા પારશનાથ કહે છે તેને પાણીનાં ટીપાં હમેશાં ટપકયા કરે છે. આ ભોયરાંમાં પેસતાં સામે શ્હમેશ્રી તથા નેમીશ્વરની પ્રતિમા છે. તેને જીવત સ્વામીની મુરતી કહે છે. દીવાની મદદથી ભોંયરાંની ડાબી બાજુએ જઇયે તો એક દ્વાર આવે છે તેમાં

થઈને એક નાના ઓરડામાં જવાય છે. તેમાં નીચેના ભોંયરામાં ઉતરવાનાં પગથીયાં છે. તે પગથીયાં ઉતરીયે જોઈએ કે સનમુખ પારસનાથની પ્રભાવીક મુરતી નજરે પડે છે. નેમનાથજીની મોટી ભમતીમાં બધી મળીને ૧૩૩ પ્રતીમા છે તથા આશરે બોડ પગલાં છે. તેમાં મોટાં પગલાં શ્રીનેમનાથજીનાં છે.

## ગટોર ગચ્છ.

### (ધડી ધટુકો.)

ત્યાંથી આગળ ચાલતાં કાળા પથરનાં બાંધેલાં પગથીઆં આવે છે. ત્યાંથી નીચે ઉતરતાં ડાબા હાથે અદબજી દાદા રૂષભ દેવજીની મુરતી પ્રભાસને જોવામાં આવે છે.

શ્રાવક લોકો આ મુરતીને ઉપરને નામે કેટલાકો ઓળખાવે છે. તેમાં કેટલાકો તેને ગટોરગચ્છ (ધડી ધટુકો) કહે છે તેની બેઠક આગળ તીર્થંકરની મુરતીવાળો એક પીળો પથર છે. તેની સામે પાંચ મેરૂનું એક દેવળ છે. તેમાં જૈન સીદ્ધાંતનાં વર્ણવેલાં મેરૂ નામના પાંચ સુવર્ણનાં સાસ્વત પર્વતના આકાર છે. ચોમુખી એટલે ચારે બાજુ તરફ ચાર મુખવાળી ચાર પ્રતીમાઓ છે ચાર ખુણે ચાર મેરૂ અને પાંચમો મેરૂ મધ્ય ભાગે છે.

આ દેવળના ડાબી બાજુના બારણામાં થઈને મેરકવશીમાં જવાય છે તેમાં મુખ્ય મંદીર બહારના મંડપમાં ખંડીત કરેલી ઘણી મુરતીઓ જોવામાં આવે છે.

મુળ નાયક—મુરતી સહસ્રફણી પારસનાથની છે તેની આશપાશ

બીજી સાત પ્રતીમાઓ છે. ભમતીમાં અઠ્ઠાવન પ્રતીમા છે. દક્ષીણ તરફની ભમતીમાં અષ્ટાપદ પર્વત છે તેમાં ચોવીશ પ્રતીમા છે ઉત્તર તરફની ભમતીમાં ચોમુખું જોવાલાયક દેવાલય છે. પંચમેરૂની વીશ પ્રતીમા ગણતાં સર્વમળી આ ટુકમાં એકશો તેર પ્રતીમા છે. આ રંગમંડપની તેમજ ભમતીના કોતરકામની કારીગીરી વખાણવા લાયક છે.

## સહસ્ત્રફણી પારશનાથનું દેરૂં.

આ ડેરૂં જુનું અને જોવા લાયક છે. તેનો રંગમંડપ સોભાયમાન છે ત્યાં પુજા ભણાય છે. ત્યારે પુરૂષ વર્ગ નીચે અને સ્ત્રીવર્ગને ઉપર ગેલેરીમાં બેસી સાંભળવાની ગોઠવણ ઘણીજ સારી છે. તે દેવાલયમાં સહસ્ત્રફણી પારશનાથની પ્રતીમા છે. તેની આશપાસ ૨૫ પચીશ બીજી પ્રતીમાઓ છે. તથા ભળતીમાં ત્રણ દેરાશર છે. તે બે દેરાશરમાં ત્રણ ત્રણ પ્રતીમા છે તેમજ ઉત્તર તરફના દેરામાં પાંચ પ્રતીમા છે. ત્યાં પાશાણની ચોવીશી છે. તેમાં પણ પ્રતીમાઓ છે. કુલ મળી અહિં ૩૭ સાડત્રીશ પ્રતીમાઓ છે. આ ડેરૂં ગીરમાં ઘણે દુરથી નજરે આવે છે. તે ડેરાની દક્ષીણાદી ડેરીમાં અજીમ નાથજીની પ્રતીમા છે. પશ્ચમાદી ડેરીમાં આદીનાથજીની મુરતી છે. ઉતરાદી બાજુની ડેરીમાં અજીપ્તનાથજીનું બીંબ છે. આ ડેરાંઓ શગરામ શોનીના નામથી ઓળખાય છે શગરામ સોની અકબર બાદશાહના વખતમાં પાટણમાં રહેતો હતો અને તેને અકબરશા મામો કહી બોલાવતા એમ કહેવાય છે.

## અભીનંદનનાં ડેરાં.

કુમારપાળ સને ૧૧૪૩ થી ૧૧૭૪ સુધી ગુજરાતનો રાજા હતો

તેણે આ ડેરાંઓ બંધાવ્યાં હોય એમ કહેવાય છે. તેને ફરતી વંડી છે. તેમાં ત્રણ ડેરાં સાથે હારે હાર આવેલાં છે તેમાં વચલું ડેરૂ મોટું અને ગર્ભાગાર છે. ને તેમાં સામળા પારસનાથની મુરતી છે. એક ડેરાંમાં ગોળ સમવ સરણમાં ચોમુખીજીની મુરતી છે અને એકમાં ચોરસ ચોમુખીજીની મુરતી છે. એ ડેરામાં સળીના પથ્થર વાપરેલા છે તે વસ્તુપાળ તેજપાળે પરદેશથી લાવી વાપરેલા હોય એમ કહેવાય છે. આ ડેરાની વાંસે વસ્તુપાળ તેજપાળની માતાનું ડેરૂ છે. તેમાં સંભવનાથની મુરતી છે.

## સંપ્રતી રાજાનું ડેરૂં.

આ ડેરામાં નેમીનાથની પ્રતીમા છે. રંગમંડપમાં ચક્રેસ્વરીની પ્રતીમા છે. તેમાં ત્રણ તાઉસ— ગીયા છે. તેમાં એક ૫૪ ઇંચ ઉંચો છે. ને બીજા ૧૩ તેર ઇંચ ઉંચા છે. શીવાય મંડપમાં બીજી ૩૫ જીનેશ્વરી પ્રતીમાઓ છે ત્યાં એક વીમળનાથની મુરતી છે. તે ૪૮ ઇંચની છે.

## શીતંબરનાં બીજાં દેવળો અને જોવાલાયક જગ્યાઓ.

આ શીવાય એક શંભુનાથનુ ડેરૂ છે. તેની પાસે જ્ઞાન વાવ નામની વાવ આવેલી છે, તેની સામેનાં ગળનારામાં થઇને ચંદ્રપ્રભુજીના દેરાસર આગળ જવાય છે. તે ડેરામાં ચંદ્રપ્રભુજીની મુરતી છે. તેની સામે એક માતાની મુરતી છે. તેમાં ૧૩૧૮ ની શાલનો એક લેખ છે આ માતાની મુરતી અને લેખ ઉપરથી જૈન શીવાય પ્રથમ આં બીજા હીંદુ ધર્મનું દેવાલય હોય એમ અનુમાન થાય છે, તે દેવળ મુકી જમણી તરફ જતાં મોટા મોટા લેખ આવે છે. તે હાલ વંચાય

તેવી સ્થિતીમાં નથી ત્યાં આગળ બીજું એક શાન્તીનાથનું મંદીર છે. તેમાં નવ પ્રતીમા છે. જમણી બાજુની એક મુરતીમાં કળશનું તથા ડાબી બાજુની મુરતીમાં સસલાનું લાંચ્છન છે. તે દેવળની ડાબી બાજુમાં શાન્તીનાથનું બીજું દેવળ છે તેની આજુપાસ બે મુરતી છે. તે દેરાની પાસે ભોંયરામાં નેમીનાથની નવભવની પત્ની રાજીમતીની ગુફા છે. તેમાં રાજીમતીની ઉભી મુરતી છે. તથા પડખે રહેનેમીની નાની મૂરતી છે. આ ગુફા રાજલ વેજલના નામથી ઓળખાય છે.

## ડીગમ્બરી ( ઢુંઢમડના ) દેવાલય.

કોટના દરવાજામાં પેસતાં જમણી બાજુ આ દેવાલયો બંધાએલાં છે. તેમાં મોટું અને નાનું એમ બે દેવાલય છે. મોટું દેવળ ઉતરદ્વારનું છે અને તેમાં અગીયાર જીન બીંબ છે. તેમાં મુખ્ય મુરતી નેમીનાથની છે. તે મુરતી સં. ૧૭૪૯ ની છે, તથા બીજી મુરતી શાન્તીનાથની છે તેમાં ૧૬૫૫ ની સાલની છે તેનું ડેરૂં પશ્ચીમાદી દ્વારનું છે. તેમાં બે બાજુએ પારશનાથ અને મધ્ય નેમીનાથ એમ ત્રણ પ્રતીમા છે.

આ ડેરાની ઉંચાણમાં શીતળનાથની જગ્યા છે મઠવાળું ડેરૂં મુકી આગળ રસ્તો લેતાં જમણી તરફ ચોમુખ ( ચોરીવાળું ) જીનાલય છે. પશ્ચીમ દક્ષીણ પુર્વ અને ઉત્તરના બીંબોમાં અનુક્રમે ગચ્છપ શશી, કમળ અને સ્વસ્તીકનાં ચીન્હ છે.

# પ્રકરણ ૭ મું

## ભીમ કુંડ.

કોટમાં પેસતાં ભીમ કુંડ નામનો કુંડ આવેલો છે. તેમાં ડુંગરમાંથી પાણીનું ઝરણુ ત્યાં આવે છે તે કુંડ કોટથી થોડેદુર ચાલતાં દક્ષીણી બાજુમાં છે. આ કુંડ કાળા પથ્થરથી બંધાએલો છે ઉપર વૃક્ષની ઘટા છે. તેને ફરતી વંડી છે. આ કુંડ ભીમના પ્રહારથી પાતાળ ફોડી ભીમે પાણી કાડેલું છે, એમ ગીરનાર માહાત્મમાં તેનું વર્ણન આપેલું છે.

## હાથી પગલું.

ભીમ કુંડ ઉપરથી એક બારીને રસ્તેથી હાથી પગલે જવાય છે. અહિં એક નાનો કુંડ છે. તેમાં ગજપદ આકૃતીનો એક ગોળ પથ્થર પાણીની વચ્ચોવચ્ચ છે. તેનું માહાત્મ સ્કંદ પુરાણમાં એ ઈંદ્રના ઐરાવત હાથીએ અહિ પગ મેલી જળ કાડેલું છે. તેમાં સ્નાન કરી દાનાદીક કર્મ કરવું તેવું લખેલું છે.

## ગૌમુખીગંગા.

આ જગ્યાએ એક મોટો કુંડ બાંધેલો છે તેમાં ડુંગરમાંથી પાણીનું ઝરણુ આવે છે. તે ઝરણુના મુખ આગળ ગૌમુખ આકૃતી છે. તેમાંથી જળધારા આ કુંડમાં પડે છે. તેને "ગૌમુખીગંગા" કહે છે. આ હીંદુઓના તીર્થનું સ્થાન છે. બીજી પણ હાલ એક બે ટાંકીઓ બંધાએલી છે. ત્યાં શીવાલયો છે. લોકોને ઉતરવાની શોઘ સારી છે. તેની બાજુમાં નાગર ગ્રહસ્થ ગીરધરલાલ માધવરાયની બંધાવેલી ધ-

ર્મશાળા આવેલી છે. ને તે હાલ નાબરી જ્ઞાતીની દેખરેખ નીચે છે. આ જગ્યાએ ત્રભેટો છે. અને ત્યાં અંબાજી, શંતદાસજી, તથા કોટમાં જવાના એમ ત્રણ રસ્તા ભેળા થાય છે. ત્યાંથી અંબાજીની ટેકરી ઉપર ચડવાનો ચડા છે. અંબાજીને ડેરે જતાં રસ્તામાં સાચાકાકાની જગ્યા આવે છે ત્યાં આગળથી અંબાજીની ટેકરી ઉપર જવાય છે.

## શ્રી અંબાજી.

ગીરનારની સઉથી ઉંચી ટેકરી ઉપર આ મંદીર બંધાએલું છે. આ મંદીર કાળા પથરની બાંધણીથી શીખરબંધી બંધાએલું છે. તેના આગળના ભાગમાં મંડપાકૃતિથી ચોક આવેલો છે. ડેરામાં અંબાજી માતાની મુરતી બીરાજે છે. દેખાવ ભવ્ય અને ચીત આકર્ષીત છે. માતાજીના દર્શન કરવાને હજારો ગાઉથી લોકો અહિંઆ દર્શનાર્થે આવે છે. તેની માનતાઓ ચાલે છે. આ મંદીર અતીત સાધુઓની માલેકીનું છે તેનું ગામમાં સ્થાનક ભીડભંજન માહાદેવની જગ્યામાં છે. આ માતાજી પાસે નાળીયેર વધારવા શીવાય હીંસીક હત્યા કોઇ પણ પ્રકારની થતી નથી. તેમજ માતાજીની મુરતી પાસે ઘીની જોતો ( દીવા ) અખંડ બળ્યા કરે છે.

આ ટેકરી ઉપરથી શહેરનો દેખાવ તેમજ આસપાસના ગામોનો દેખાવ ડુંગરોના ઢરાણ ઉચાણ પ્રદેશ, પાણીના ઝરણો ને વનસ્પતીની ઘટાઓ જોવાથી માણસનું મન આનંદ પામે છે.

## ગોરખનાથની ટુક.

અંબાજીથી પાછળના ભાગમાં ઉતરતાં નીચાણના ભાગમાં આ ચોથી ટુક આવે છે તે ઓઘડની ટુકના નામથી પણ ઓળખાય છે.

ત્યાં ગુફામાં જતાં અંદર ગોરખનાથનાં પગલાં છે. ત્યાંથી આશરે ચારશે ફીટ નીચે ઉતર્યા પછી પાંચમી ટુક શ્રીગુરૂ દત્તાત્રયની આવે છે ત્યાં શ્રીગુરૂદત્તાત્રયનાં પગલાં છે. આ માર્ગે જવું ઘણું વીશમ પડે છે.

ત્યાંથી છઠ્ઠી ટુક ઉપર જતાં કમલકુંડ આવે છે. આ કુંડના નીચાણના ભાગમાં આશ્ચર્યકારક વનસ્પતીઓ થાય છે. તે રતનબાગના નામથી તેટલો ભાગ ઓળખાય છે. સુગંધીત વાળો વીગેરેના વૃક્ષો તેમજ ઘણી શોધે હાથ ન લાગે તેવી અમર ઔષધીઓ બારે માસ તાજી અને લીલી આ ભાગમાં મળે છે તેને માટે ઘણા વિદ્વાનો તેમજ વૈદ્યો અહિ તેની શોધ કરવા માટે આવે છે. વિશ્વ વિખ્યાત થએલી અને બચ્ચાનાં સર્વ રોગ નાશકારક અમર ઔષધીની બનેલી અને યોગીની બતાવેલી "ગીરનારી બાળા ગોળીઓ" આ રતન બાગની ઔષધીઓથી બનાવવામાં આવે છે. તેના સેવનથી બચ્ચાંના અનેક રોગો દુર થઇ કાંન્તીવાન અને તંદુરસ્ત બને છે.

## કાળકાની ટુક.

ત્યાંથી સાતમી ટુક ઉપર જવાય છે. આ માર્ગ ઘણોજ વીશમ અને અઘરો છે. આ જગ્યાએ કોઇ મહાપુરૂષો (જોગીયો) કે મહા જોરાવર માણુસોજ જઇ શકે છે. ત્યાં જવા માટે એવી દંતકથા ચાલે છે કે "બે માણુસ જાય તો એક પાછું આવે છે" એ વાત સત્ય માનવા જેવી છે કારણકે રસ્તો ઘણો વીકટ અને વીકાળ છે તેથી નુકશાન લાગવા સંભવ છે. વળી એવું પણ કહેવાય છે કે ત્યાં અઘોરી

---

આ ગોળીઓ જુનાગઢવાળા હરજીવનદાસ ન્યાલચંદને ત્યાં બને છે. અને જેની કીંમત ગોળી ૨૦૦ ની ડબીનો ફકત રૂા ૦-૮-૦ છે. પો. ખ. જુદુ પડશે.

બાવા પણ રહે છે. તે હીંસક પ્રાણીનું સ્વરૂપ ધારણ કરી મનુષ્ય ભક્ષણ કરી જાય છે. એવા દાખલા કોઇ કોઇ વખતે બને છે.

આ જગ્યાએ કાળકા માતાનું ભોયરૂં છે અને તેમાં માતાનું ત્રીશુલ તથા મુર્તી છે.

આ ટુક આગળથી શ્રીગીરનારની પાછળના ભાગમાં ઉતરી જવાનો રસ્તો છે.

અહિંથી પાછા ફરતાં ગૌમુખીના દેવળ આગળ થઇ સંતદાસજી તથા આચાયજી માહાત્માશ્રીની જગ્યા તરફ જવાય છે.

## સંતદાશની જગ્યા.

આ જગ્યામાં ખાખીબાવા સંતદાસજી નામના સાધુ રહે છે. તેમજ ત્યાં રામચંદ્રજીનું ભવ્ય મંદીર છે તથા ધર્મશાળાઓ છે. મુસાફર વર્ગને ઉતરવા માટે સોઇ ઘણીજ સારી છે તેમજ પાણી પાગરણ વીગેરે ત્યાં આગળ મળે છે તેમજ રશોઇ કરી જમવા માટે ઠામ વાસણ પણ મલી શકે છે તેમજ આ જગ્યા હવા લાયક અને મનોહર છે. અને ત્યાં દાલીયા વીગેરેનું સદાવ્રત આપવામાં આવે છે.

## ભૈરવજપનો પથ્થર.

શંતદાસજીની જગ્યા પાસે આ ભૈરવજપ નામનો મોટો પથ્થર આવેલો છે. તેની નીચાણનો ભાગ ઘણોજ ઉંડો છે. તેથી ત્યાં પથ્થર ઉપર કોઇ જઇ શકતું નથી પહેલાંના વખતમાં જેને આત્મઘાત કરવો હોય તે તે પથ્થરપર ચડી પડતું મુકતા તેથી તેણે ભૈરવજપ ખાધો

એમ કહેવાતું " હાશ પણ ઉતાવળ કરનાર કોઇ પણ લોકોને ભૈરવ-જપ ખામાં એવી કહેવત કહેવામાં આવે છે."

## આચાર્યજીની જગ્યા.

રામાનુરાજ સંપ્રદાયના આચારજીની આ જગ્યા શંતદાસજીની જગ્યાની પુર્વાદી બાજુએ નીચાણુમાં આવેલી છે. અહિ શ્રીરામચંદ્ર-જીનું મંદીર છે. જગ્યા આચાર્યજી સંપ્રદાયના સાધુ લોકોની માલેકીની છે. અને ત્યાં પણુ પાણી પરગણુ વીગેરે તથા ઠામવાશણુ રશોઇ કરવા માટે મળી શકે છે. ત્યાં ધર્મશાળાઓ તેમજ ઉતરનાર માણુ-સની સારી સંભાળ લેવામાં આવે છે. અને ત્યાં ખીચડીનું સદાવ્રત દેવામાં આવે છે.

અહિંથી ઉતરી " એબી " નામના રસ્તેથી તલાટીમાં અવાય છે. ત્યાં રસ્તામાં નીચે લખેલાં સ્થાન આવે છે.

## ઘેરાવન ભરતવન.

આ જગ્યામાં ખાખીબાવા સાધુ રહે છે. ત્યાં આંબા, વાંશ, તથા બીજા અનેક જાતની વનસ્પતીઓની ઘાટી ઝાડી છે. અહિં આવતાં રસ્તામાં એક શીતામઢી નામની જગ્યા આવે છે.

## ભરતવન.

આ જગ્યામાં આંબાનાં વૃક્ષો ઘણાં છે. અને જંગલી પશુ પક્ષી જેવાં કે વાંદરાં, વાઘ, વરૂ, મોર, ઇત્યાદી જંગલી જનાવર પણુ રહે છે. ત્યાં આગળ એક રામચંદ્રજીનું મંદીર છે. ત્યાં બાવો રહે છે. આ જગ્યા મનોહર, સુંદર અને એકાંતને માટે સર્વથી શ્રેષ્ટ છે તેમ પાણી

ની સગવડતા સારી છે. ત્યાં એક સુંદર બગીચો છે. તેમાં લીંબુનાં વૃક્ષ ઘણાં છે. અને તે ફળો ઘણાં સારાં અને વખાણવાલાયક છે.

### લાખાવન હનુમાન ધારા.

આ જગ્યામાં આંબા તથા બીજી ઘણી જાતની વનસ્પતીઓ ને વાંશનાં ઘાટાં જંગલો છે.

### હનુમાનધારા.

ત્યાંથી હનુમાનધારા તરફ જવાય છે આ જગ્યાએ હનુમાનજીની મુરતી છે. અને તેના મુખારવીંદમાંથી પાણીની જળધારા વહે છે. ત્યાં બાવા સાધુ રહે છે. અને ઝાડી પણ ઘણીજ છે. પાછાં ત્યાંથી ફરતાં સેશાવન આવીને તલાટીમાં આવવાનો રસ્તો છે. તે માર્ગ ઘણો વીકટ છે તેથી તેનું નામ "ગેબી માર્ગ" એવું નામ પડેલું છે.

સમાપ્ત.

# ગીરનાર કલ્પનું ગુજરાતી ભાષાંતર.

### શ્રી ગણેશાય નમઃ

શ્રીગીરનાર કલ્પ લીખ્યે તે ૐ નમઃ શ્રી સરસ્વતી શ્રીગીરનાર પ્રષ્ટવાઃ દામોદર માયનાશનં સુવર્ણ રેખા જલપીત્વા પુનરજન્મ નવીધ્યતે– હેમાચળનાં રેવતાચળ, આદ્દશતપુત્ર, મેરની શોભાસરીખા છે. તેમાં ગીરનાર પર્વત સર્વથી શ્રેષ્ટ છે. કોઇ દેવતા ગિરનાર વીના શીધપદ પાળતા નથી જે કોઇ શ્રીગીરનાર સાધન કરે તો ઘેરથી ચાલવું ત્યારે જટાશંકર મહાદેવનું ધ્યાન ધરવું, શંકર કેવા છે. નંદીપર ચડયા છે, ભસ્મ ધારણ કરેલ છે, વાઘચર્મ ધારણ

કરેલ છે. સરપનો હાર પહેર્યો છે. વામંઅંગે ઉમીયા છે. શ્રીગણપતી વીરભદ્ર સંગે રહ્યા છે. ભાલે ચંદ્રમા છે. એવા સ્વરૂપનું ધ્યાન કરી ચાલવું પ્રથમ ઇંદ્રેશ્વર જવું ત્યાં ગણપતીનું પુજન કરવું રક્તચંદન પુષ્પ રાતી કરણનાં ફુલ ધુપ ગોળનો કરવો પછી શીવ પુજન કરવું પંચામૃતે તાંદુલ શ્રીફળ સહીત ત્યાં પંચાક્ષર મંત્ર ૧॥ લક્ષ કરવો. ગણપતી ગાયત્રી લક્ષ ૧॥ કરવી. પછી ત્યાંથી ઉજવલ મુખ ક્ષેત્રપાળ પુજવા ત્યાં દુધપાક કરવો પંચામૃતે પુજન કરવું પછી દુધપાકના ચાર ભાગ કરવા એક ભાગ જોગીનો, બીજો ક્ષેત્રપાળનો, ત્રીજો ભેરવનો અને ચોથો પોતાને જમવો. ત્યાં નાગમંત્ર લક્ષ ૧ કરવો તેમની જીંબલી નાગ મહાવીર્ય મારૂતભક્ષતો દીશીમહાસીધીદાતાસ્ય ક્ષેત્રપાળ સમન્યાં વૃતમં: ત્યાં ફરી પશ્ચીમ દીશાએ ભેરવ છે. ત્યાં જવું ત્યાં દીન સાતમાં મંત્ર લાખ ૧॥ જપવો તે મંત્ર ૐ ભેરવાય શીવાયરૂપાય ઇશ્વરીકૃપાયનમઃ ત્યારે શ્વાન પ્રગટ થઇ માર્ગ દેખાડે ત્યાં મુચકંદ જવું. પંચાક્ષર મંત્ર લાખ ૧ કરવો. પંચામૃતે પુજન કરવું પછી રેવતી કુંડ અને દામોદરમાં નહાવું તેથી અઘોર પાપ દુર થાય. ત્યાં પરમેશ્વરનું પુજન કરવું ત્યાં બ્રહ્મા પ્રસન થઇને દેવ ચક્ષુ આપે ત્યાંથી ચાલવું તે અસ્વસ્થામાના પર્વતે જવું તે હેઠે વૃક્ષત્રણ ૩ છે. તેની છાયા અવીચળ છે. તે ક્ષીર વૃક્ષ છે. તે નીચે બેસી પંચાક્ષર મંત્ર લાખ ૧ જપવો એટલે દેવ ચક્ષુ થાય દેવતાના વૈમાન આવતાં દેખાય નીલગીરી પર્વતના ભાગ ૩ ત્રણ છે. ત્યાં સદા જોગી રહે છે. તે ચારભુજાના છે. ત્યાં માસ એક રહેવું પ્રાણાયામ એક હજાર આઠવાર કરવો. (જપવો) ત્યારે સ્વર્ગમાં જવાની ગતી થાય. ત્યાંથી સેસાવન જાવું ત્યાં જોગી ૩ ભુજના રહે છે. ત્યાં દૂધીયા વેલા છે. ત્યાં અંબકુંડ છે. ત્યાં સ્વતઃ

પ્રકારની બુટીયો છે. તેણે કરી કોઢ પત, બેન, જલંધર, સનેપાત, વાઇ, ભ્રમના એટલાં મટે ત્યાં હેમ રૂપાની બુટીઓ છે. ત્યાં શક્તી બીમારી કાંકરી છે તેણે મૃત્યુ સંજીવન થાય વે બઇને સુખમના પરવતે જાવું ત્યાં કીડી જેવી કાંકરી છે ત્યાં પાષાણ ધેપલી છે. ત્યાં રજ વીભુતી છે. તે ધાતુમાં નાખે એટલે સોનું થાય. ત્યાંથી વીજીત પર્વતે જાવું ત્યાં વૃક્ષનો પત્ર તાંબા વરણાં છે. તે પત્રનો રસ આંખમાં અં-જન કરે તો પૃથ્વીમાં દ્રવ્ય દાટેલું નજરે પડે ત્યાંથી સીધમના પર્વત જાવું ત્યાં સીદ્ધ ૩ છે. તે સીદ્ધ પાસે નારાયણાત્મનો મંત્ર લાખ ૧૧ જપવો તે મંત્ર ૐ નારાયણા નમહાયઃ મંત્ર જપવો.

પછી ત્યાંથી પુર્વ દીશાએ માતા કુંડ છે તેમાં નાહાવું પછી સુર્ય કુંડ છે તેમાં નહાવું તેમાં નાવાથી ભુધી ઘણી આવે ત્યાંથી ભંડારી પર્વત પુર્વમાં કોશ દોઢ છે. ઉપર છે તે ઉપર એક સીધ રહે છે ત્યાં રામબાલી છે. ત્યાંથી સાકુચી નામે પર્વત છે તે ઉપર ચઢવું. કીડીની પ્રમાણે ચઢવું તેની ધેપલી કરવી તે ધમતાં સુવર્ણ થાય રૂપાનો રશ થાય ત્યાંથી ઉતરે ત્યારે સુભનામે થાનક છે ત્યાં બીજોરાનો વૃક્ષ છે તેનો રશ ત્રાંબાના પત્રાં ઉપર લેપ કરવો પછી ધમે તો હેમ થાય તે ઘાયલનો ઘાવ મીલી જાય તે આગળ નીલકં-શેરી પાશાણ છે તે ધમતાં લોહ થાય ત્યાંના હનુમાનજી એક કરાવી પાસે રાખે તો સરસ્વતી સમુદ્ર થાય ને આયુશ ચોગણી થાય. બીજો-રાનાં મુળ ફળ ઘશીને તીલક કરે તો ત્રણ લોક સુજે વાંઝીયાને પુત્ર થાય તે પર્વત હેઠે શીધેશ્વરનું દહેરૂં છે ત્યાં સુવર્ણ રેખા નદી છે. ત્યાં શીવનું પુજન પંચામૃતે કરવું ત્યાંથી સાત પેનું ભેરવ પુજવા ત્યારે ભેરવ પ્રસન થઇને દર્શન કરાવે સર્વ રચના ભીતરની તથા

બહારની દેખાડે ત્યાં માસ એક રહેવું પછી રત્નેશ્વર જાવું ત્યાં સાડા ત્રણ કરોડ રત્ન સમુદ્ર છે ત્યાંથી ગધેશ્વર પર્વતમાં ૫ શીધ છે રીધી મળે સીધેશ્વરનાં ભેરવ રામ છાલીના દુધની ક્ષીર કરી ખવરાવે છે તે ખાધેથી કંદુંપના જેવું સ્વરૂપ થાય. નખ કેશમાંથી અમૃત ઝરે સર્વ દેવ શાસ્ત્ર આવડે તે દેવતાની કળાથી થાય. દશ લોક સુજે સીધેશ્વરથી દક્ષીણ દીશાએ હાથ સહસ્ર પંચોતેર ઉપર એક પાશાણ છે તે હેઠે રશકુંપની વાવ છે. દક્ષાણ તરફ ચડીને ઉતર તરફ આવવું સાં: નમઃ શીવાય. ભૈરવાય એ મંત્ર લાખ ૧। સવા જપવો પછી ત્યાંથી ઠેક મારવી તે હેઠે વજર સરીખી ધારા છે તે ૧૧૦૦ હાથ ઉંડી છે તે ભૈરવજી લે છે ત્યાં નાગ તંબોલીયો રહે છે તે ભક્ષ કરવા આવે ત્યારે ભૈરવ બળીદાન દે છે ત્યાંથી બીજે ચોક જાય ત્યારે ૬૫ પગથીયાં મુકી તે વાર પછી ૩૧૩ પગથીઆં છે તેને સુવર્ણ મણી જડેલ છે ત્યાં જળનું દર્શન થાય તે જળ સ્વેત છે ને સુગંધીતો અતર કસ્તુરીથી વીશેસ છે. વીજળીના જેવું તેજ છે તે જળમાં નાવાથી એકાદશ હજાર હાથી બળ થાય અંત્રીકક્ષથી દેવતા સરવે જે જે કાર કરે છે પુષ્પની વૃષ્ટી કરે છે. દુંદભી નાદ કરે પાછો વળે ત્યારે નાગ વચન દાયે ને સંજીવન મંત્ર આપે. સ્વર્ગે જાવાની વાયુના જેવી ગતી થાય પછી વૈમાન ઉપર ચડે ત્યારે સુર્યદેવ પ્રસન થઇને દેહ વજ્ર નીકળે ને રશ કુંપની વાવ પૃથ્વીમાં ત્રણ છે તેમાં ગીરનારની રશ કુંપની વાવ અધીક છે તે ઇશાન તથા નૈરૂત્ય દીશાએ છે મંત્ર આ નમઃ શીવાય ક્ષેત્ર.

વખતે ત્યાંથી શીધેશ્વરને મળી દાન દીજીએ દેવ શીધેશ્વરની પુજા કરવી પછી ઉપરનો મંત્ર લાખ ૨॥ જપવો તે પંચાક્ષરનો

શાધેશ્વરની દક્ષીણુ દીશાએ વીખરાગ બાવળ છે શ્રી ભગવાન ભગુએ આવી વાણી કરી સર્વ લધુ જાણે તેનું મુળ ચુશી રશથી એતો વરશ સહસ્ર જીવે. ક્ષેત્રપાળનો મંત્ર ૐ અરખી મરડી સબલી સ્વાહા એ મંત્ર સવા લાખ જપવા. પ્રથમ આ તીરથ નહાઇએ પછી ચંદન પુષ્પ ચડાવવાં એટલે મંત્ર પ્રસન થાય બળ મંત્ર ૐા અબધુતાય મહારૂદ્રાય સ્વાહા એ મંત્ર દીવસ બે કરવો તથા મંત્ર દેવની પુજા કરવી એટલે મુવું સજીવન થાય ત્યાંથી પુર્વ દીશાએ પર્વતમાં માનશી શીલા છે. તે હેઠે સરસવ સરીખા પાશાણુ છે તે પાશાણુની પોટલી બાંધીએ ચાલી તે પર્વતે પાશાણુ ચક્રરૂપ થાય છે તેથી આધું ઘણું કામ પડે નહિ ત્યાંથી હાથ ૪૦ ઉતર દીશાયે વિશ્નુની મુરતી છે આંગુલીયે બ્રહ્મા દેખીયે. મંત્ર ૐ વીચીત્ર વીચીત્રરૂપે શીધી કરૂં કરૂં સ્વાહા પછી દ્વાદશ અક્ષરે હોમ કરવો એટલે કૈલાશ વૈકુંઠ દ્રષ્ટે આવે ત્યાંથી કાલગ પર્વતે જાવું ત્યાં વૃક્ષ ચાર ૪ તેની અચળ છાયા છે. તે હેઠે જપ કરવો દ્વાદશ અક્ષરનો કરવો એટલે કલકના દડા પડે ત્યાંથી કાળ જીવન પાસે જવું ત્યાંથી વીભુતી લેવી તો પત કોઠ બેડી બધીવાન હળે ત્યાંથી તે સર્વે પર્વતે જાવું ત્યાં એક જોગી છે તેનું દરશન કરવું ત્યાંથી ધ્રવેશ્વરે જવું ત્યાં ધ્રવ જીર્ણગઢ જાણું ને બધું ત્યાં છે પછી લક્ષમન ટેકરી જાવું ત્યાંથી મુચકંદે જાવું તે પર્વતના કુંડમાં નાવું ત્યાંથી દામોદર કુંડમાં નાવું ત્યાં જન મૃત્યુ ટળે ત્યાંથી મણી ચોકે જાવું ત્યાંથી ભવનાથનાં દરશન કરવાં મરઘી કુંડમાં નાહીને અંત્રી અનુસુયાનાં દરશન કરવાં ત્યાં માશ એક ફળ આધારે મંત્ર જપવા ત્યારે દેવતા પ્રગટે તે મંત્રઃ ૐ નારાયણાય નમઃ એ મંત્ર જપવો ત્યારે અનુસુયાજી દતાત્રયને ઘણું વીનય કરી આ જીવ તમારે શરણે મુકયો છે ત્યાંથી રીદ્ધી બુદ્ધી શીદ્ધી ત્રણે મળે. ત્યાંથી ગીરના-

રનો દાશ દોલીયાનો ઇલાશ પર્વત ચડવો કોશ એક ત્યાં માળી, પરબ છે ત્યાં શીધચાર છે ત્યાં અમૃત વાવ છે ત્યાં સુધ ત્યાં લાલ સરોવર છે. તેમાં નાહાય તેનુ પંદર હજાર વર્ષનું આયુશ થાય ત્યાંથી પાંડવ ગુફાએ જવું ત્યાં પાંચ રાત્રી રહેવું શકતી સારી થાય ને પાંડવ દરશન દેય ત્યાંથી હનુમાન ધારાએ જાવું ત્યાં હનુમાન ગાયત્રી લાખ ૧૧ જપવી એટલે હનુમાનજી પ્રશન થાય બળ આપે તે પચાશ કરોડ પૃથ્વી દીન એકમાં ફરે એવું બળ દીયે. ત્યાંથી કોશ બે ઉપર રંગમોલ છે ત્યાં ભીમકુંડમાં નાવું ત્યાંથી પચાશ કદમ ઉતરતાં ગંગાધરશીવ છે તે શીવટ પકીયા કેવાય છે તે જાર ભૈરવ છે ત્યાં દેવીનું સ્થાન છે તે બળીદાન લીયે છે ત્યાંથી રાજલ દેવીની ગુફા છે તે પાંડવ ગુફા ગંગાધરી શીવ સુધી છે ચંદ્ર ગુફા શ્રીદુવારકાં જાય છે બીજી એક ગુફા શ્રીરામેશ્વર જાય છે તેમાં જોગી ચાર છે. દુર્વાશાની ગુફા બદ્રીકા આશ્રમ મેલીને હીમાલયમાં જાય છે.

ત્યાંથી સરગના દેવતા આવાગમન કરે છે. અને માલીપરબની ગુફા કેદારેશ્વર જાય છે. ત્યાંથી ગૌમુખી ગંગામાં નાવું ત્યાંથી અંબાજી આદ્ય શક્તિ છે. જેને દર્શને ખપરમાંથી નીકળીયે ત્યાંથી કાળકાં સ્થાને જવું. જાતાં અણીઆરી થાનકે ચોકી છે. પ્રથમ ભૈરવ, બીજે ક્ષેત્રપાળ, ત્રીજે ગણુપતી, ચોથે દીગપાળ, પાંચમે ઇશ, છઠે વરૂણ, સાતમે અગ્ની, આઠમે જોગણી, નવમે ઘોરમંત્ર, દશમે અનુપુર્ણ અને અગીયારમે પોતે છે.

તે પર્વત ડુંગ ધરે છે ત્યાં ઝરેરા ચાર છે. તે ઉતરીને જાવું પાછી પર પાષાણુ એક એક છે તેના જમણા હાથ ઉપર એક ગુફા છે. તે મધ્યે દેવી છે તે હેઠે રસાતાળ પાતાલ સુધી પોલાણુ છે ત્યાં દેવીનું પુજન કરવું ને સર્વ દેવતાને બળીદાન દેવું તો કાળકાના કષ્ટથી કાઢે ત્યાંથી ગુરૂ રામાનંદની ચર્ણપાદુકા પુજવી ત્યાંથી અનુસુયા માતાની

સેવા કરવી. ત્યાંથી ગુરૂદેવદત્તની પુજા કરવી, તે દેવદત્તની જગાએ જતાં ચોકી એક છે. પ્રથમ બ્રહ્મા, બીજે શીવ, ત્રીજે ઈંદ્ર, ચોથે સુર્ય, પાચમે ચંદ્રમાં છઠે ગ્રહ, સાતમે નક્ષત્ર, આઠમે રૂષી, નવમે તપશી, દશમે જોગી, અગીયારમે ભુમી, બારમે મહંત, તેરમે દેવી, ચૌદમે દેવતા, પંદરમે વરૂણ, સોળમે અગ્ની, તેના પુજન કરવાં ત્યાંથી બ્રહ્મમાં કમંડળે જાવું ત્યાં પાંચે કુંડ નાવું ત્યાં માસ એક રહેવું ત્યાં ગુફા ત્રણ છે. ત્યાં અગીયાર શીવ છે ત્યાં દુધીયા વેલા છે. તેમાં કંદ ૭ પ્રકારના છે સુવર્ણબુટી ઘણી છે. ત્યાંથી પાછું ગુરૂ દતાત્રયે જવું ત્યાં ચરણારબીન સેવવા તેનું ફળ કેવાય નહિ. જે આ બ્રહ્માંડમાં તેનો તોલ નથી. ત્યાં એક સવંછર ધ્યાન કરવું ત્યારે દેવદત્ત પ્રસન દીયે. ત્યારે ભૈરવને પાછા વાળે ને જોગી પ્રગટ થાય તેના વાક્યથી ઉતર દીશાએ એકસોને પંદર હાથ ઉપર એક ગુફા છે ત્યાં એક માસ ધ્યાન કરવું ત્યાં ત્રીગુણનાથ શીવ છે. તેનું પુજન કરવું તે દર્શન દીયે. પછી ગુફામાં પ્રવેશ કરવો. ત્યાં ચોક મહા સુંદર છે તેમાં મણીનો પ્રકાશ છે ત્યાંથી નવશેં કદમને હાથ ત્રીશ ઉપર નવસનાથ રહે છે તે ગુફા ઘણીજ પોલી તેમાં સનાથ અપાર છે. તેમાં દર્શન કરતાં પાર ન આવે. ત્યાંથી બીજી ભોમ છે ત્યાં પાર્વતી રહ્યાં છે તેનું દર્શન કરતાં ચોગણી આયુશ થાય. ત્રીજે ભોમે શીવજી રહ્યા છે તેનું દર્શન કરતાં લાખ વર્ષનું આયુષ થાય. ચોથી ભોમે બ્રહ્મા રહ્યા છે. તેનું દર્શન કરતાં જુગ પર્યંત આયુષ થાય. પાંચમી ભોમે વીશ્નુ રહ્યા છે તેનું દર્શન કરતાં ચાર જુગનું આયુષ્ય થાય. છઠી ભોમે શેષ રહ્યા છે તેનું દર્શન કરતાં દશ જુગનું આયુષ્ય થાય. સાતમી ભોમે પરમાત્મા રહ્યા છે તેનું દર્શન કરતાં અમરકાયા થાય.

શ્રી ગીરનાર કલ્પ સમાપ્ત.

# મનહર યાકુતી.

આ યાકુતી શ્રીમાનોને સુખરૂપ, ઉદાશીને આનંદરૂપ, ચતુરને ચમતકારી, કામીને મસ્ત બનાવનાર સર્વ ઔષધોનો સરદાર

## મનહર શું શું કરી શકે છે

મનુષ્યના મગજને મસ્ત બનાવી દેય છે, અશક્તને શક્તીવાન બનાવે છે, નબળાને હૃષ્ટપુષ્ટ બનાવે છે, આનંદીને ઉત્સાહી બનાવે છે.

ટુંકામાં પુરૂષત્વહીન થએલાઓને સંસારનું ખરૂં સુખ, પ્રાપ્ત કરાવી આપનાર મીત્રની ગરજ સારે છે. નીરાશીત થએલાઓને આશાવંત બનાવે છે માત્ર એકજ ગોળીથી તેનો ચમત્કાર દેખાડી આપેછે.

કીં. ગોળી ૩૦ ની ડબી ૧ ના રૂ. ૨–૮–૦. બે રૂપીયા આઠ આના સુન્ય પાઈ. પોષ્ટ ખર્ચ જુદું.

# આતે શું ? ?

સુરત શહેરના અંદર પુજનપાત્ર લઇ ગૌરીપુજન કરવા જતી શ્રીમંત બાળસખીઓના મુખમાંથી આતે શું એ શબ્દો સંભળાતા હતા.

આ બન્ને વચ્ચે નિચે પ્રમાણે વિનોદવાર્તા ચાલી રહી હતી.

વિદ્યાદેવી—બેન રસીકમણી, આજે તો કાંઇ નવીન ખુશબોની બહારમાં ધમકો છો ? આવી મનહર ખુશબોની બહારથી મને અજાણી રાખી એકલો આનંદ લેવા એકલપેટાં કેમ થયાં છો ?

રસીકમણી-બેન આની બહારથી તો હું પણ ખુશ બની ગઇ છું. આ મુખ વિલાશનું ગઇ કાલેજ 'એના' ઉપર જુનાગઢથી આવેલું છે અને તેનો સ્વાદ તથા ગુણથી અમો બધાં ચાખનારાંઓ ખુશ થઇ ગયાં છીએ અને કાલે એક ડઝન ડબી વી. પી. થી મંગાવેલ છે તે આવેથી એક ડબી તમોને પણ આપીશું કીંમત તોલા ૨ ની ડબી ૧ ના રૂા. ૦-૪-૦ પો. ખ. જુદું.

જે. પી. દેશાઈ

જુનાગઢ દીવાન ચોક.

# ગીરનારી બાળાગોળીઓ

આ ગોળીઓ વીશ્વવીખ્યાત થએલી અઢાર વર્ષથી બાળ લાભાર્થે પ્રસીદ્ધીમાં મુકાએલી છે. જે તદ્દન ગીરનાર પહાડની વનસ્પતીમાંથી બને છે. તે યોગીની પ્રસાદી છે, બચ્ચાંનું નવું છે, તે શક્તીનો રાજા છે, રોગનો શત્રુ છે. ટુંકામાં પવીત્ર ગીર ઔષધીઓનું માખણ છે, અમૃત છે. કીં. ગોળી ૨૦૮) ની ડબાના રૂ. ૦-૮-૦ પો. ખ. જુદું.

# સીલવરીંગ પાઉડર.

ત્રાંબા પીતળનાં સાફ કરેલાં વાસણો-ઈત્યાદી ઉપર આ પાઉડર ઘસવાથી સાફ ચંદી જેવાં બે મીનીટમાં બની જાય છે. ચકચકાટ ચાંદીથી ઘરની શોભામાં વધારો કરે છે. કલી કરાવવાની ગરજ સારે છે. કીંમતમાં સસ્તો પડે છે. કીંમત તો. ૧ ની ડબી ૧ ના રૂ. ૦-૪-૦ પો. ખ. જુદું.

**હરજીવનદાસ ન્યાલચંદ ભટ્ટ**

**જુનાગઢ.**